
KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

VUK KARADŽIĆ SZÜLETÉSÉNEK
200. ÉVFORDULÓJÁN

VUK „EMBERI SZÍNJÁTÉKA” — AVAGY A SZERB PLUTARKHOSZ

B O R I I M R E

Meglepő az a mohóság, amellyel Vuk egészen fiatalon, túl ugyan a húszon, de még innen a harminc éven mindent el akart végezni: a nyelv, a helyesírás, a tradicionális irodalom, a néprajz, a történetírás, de a szépirodalmi kritika, így az irodalomesztétika területén is, hogy a műfordítással — minden más munkája után — tegye fel a koronát később, már érett fejjel. E felsorolásból kitetszik, be akarta vonni figyelme körébe a mohóságnak csak őt jellemző eufóriájával a szerb nép életének és szokásainak, nem utolsósorban pedig erre alapuló kultúrájának egészét: az előbbieket megismerve és feljegyezve, kötetekbe gyűjtve, világ elé tárva, az utóbbit vágyva, hiszen az irodalmi, a kulturális élet több, mint amit az egyéni heroizmus meg tud teremteni. Am hol van Vuk, a szépíró? Lehetséges, hogy ő, aki mindenre vállalkozott, „szépírni” ne akart volna? Annál is inkább jogos e kérdés, mert főképpen ifjúi, hősi korszakában az irodalom légkörében, literátorok árnyékában élt: a felkelés lázában égő Belgrádban Dositej, Karlócán s majd Šišatovacon Lukijan Mušicki, Budán Sava Mrkalj s Sima Milutinović Sarajlija, Bécsben Kopitar, háttérként pedig egy Goethe, s mindazok a német írók, akik figyelemmel fordultak felé. Belekóstolt ő is a szépirodalomba, amikor egészen korán megörökítője akart lenni annak, amit maga is oly intenzíven megélt: a két szerb felkelés eseményeinek. 1813-ban már emleget történetírást, s nemsokára megtalálja sajátos, a felvilágosodástól örökölt műfaját, az életrajzot is. Elriasztott talán első történetének (egyben polemikusnak) szánt művének a Karađorđének címezett, a felkelés bukásáról szóló levelének sorsa 1813-ban, s elvehette kedvét a történetírástól, de megszerezte cenzorának, Jernej Kopitarnak, a barátságát, életre szóló támogatását. Ezután vág bele nyelvvformáló munkájába: 1814-ben Budán dolgozik szerb nyelvtanár Luka Milovanov segítségével, köz-

ben Bécsben nyomják már daloskönyvét, és 1814. szeptember 30-án megjelenik szerb grammatikája, 1818-ban pedig 26 270 szavas szerb szótára.

Ezek a tudós ambíciói, azé a Vuké, aki Karlócnán és Belgrádban, itt az éppen megalapított *Velika školán* is alig kószolhatott bele a tudományokba. A szépíró — említettük már — az *életrajz* műfaját próbálja aktivizálni, a maga írói-emberi igényeihez igazítani. A modern kutatók messzebbre látnak, mint látott maga Vuk (a kezdetek idején mindenképpen), amikor első életrajzeit írta. Ő Plutarkhoszra hivatkozik, terminológiája azonban csak közvetve görög, amikor *žitiját* mond, a pravoszláv-bizánci tradíció e tekintetben a terminusban (de nem biztos, hogy az ideológiában is) mindenképpen adva van. Elképzelhetőnek látszik, hogy a kérdést valóban Plutarkhosz felől közelítette meg (hadd jegyezzük meg e helyen, hogy a Vuk gyűjtéséből fordító Székács József 1847-ben ülteti át Plutarkhoszt!), Vuk ugyanis igen egyértelműen már 1821-ben a görög életrajzíró műfajára hivatkozik, amikor azt közli, hogy jövődő életrajzkiötetének a következő lesz a címe: „Žitija znatni Srbalja, da bude kao Srpski Plutark”. S valóban, a *Danica* 1829-es kötetében, ahol több életrajza jelent meg, a következő címet írja a szövegek fölé: *Kao srpski Plutark, ili žitija znatni Srbalja u Srbiji našega vremena.*

A Plutarkhosz-analógia értésében természetesen magához Plutarkhoszhoz kell fordulnunk, aki fölöttébb tudatos írói programot adott, és abban az írói viszonyulásról éppen úgy szó esik, mint a műfaj karakteréről. Ezt írta: „Nem történetet írok, hanem életrajzot; nem is mindig a legfeltűnőbb tettekben nyilvánul meg az erény vagy a bűn, hiszen egy-egy jelentéktelen tény, mondás és tréfa sokszor nyilvánvalóbbá teszi a jellemet, mint a véres csaták, nagy ütközetek és városok ostromai. Mint ahogy a festők az archán és a szemek kifejezésében találják meg a hasonlatosságot, amelyekben a jellem kifejeződik, az egyéb részletekkel pedig vajmi keveset törődnek, nekünk is inkább a lélek jellemző tulajdonságaiba kell hatolnunk, s ezekkel megrajzolnunk kettőjük (ti. Nagy Sándor és Caesar életrajzát) — másoknak engedvén át a nagy tettek és küzdelmek megírását.”

Vuk pedig az 1829-es *Danicában* ezt írta: „Žitija pojedinih ljudi vrlo su skopčana s istorijom naroda njiova, je se u njima naznačuju uloge sitnice, koje se u istoriji ne mogu pomešati, a opet joj veliku svetlost daju.”

Pontosan nem tudni (legalábbis én nem találtam rá), hogyan jutott el Plutarkhoszhoz, illetve a *žitija*, az *életrajz* profán változatához. Talán megkockáztathatjuk feltételezni, hogy véletlenül, mert eredendően a *levél* műfaja érdekelte (amely a kor egyik jellemző, s ugyancsak a felvilágosodástól örökölt műfaja volt), mert — tudjuk —, hogy ő, aki jelene történése akart lenni, ebben talált intím kifejezési-történetírói formát, hiszen 1832-ben is *levelet* ír — ez esetben Miloš Obrenovičhoz. Egy szerb hősdal hőségnek életrajzát vetette papírra 1819-ben (a valódi

érdeklődés kétségtelen kezdeteként) a hősdal jobb megértése érdekében. Ivan Knežević életrajza tehát első ilyen természetű írása. Erdemes szemügyre venni ezt a hősdaljegyzetként íródott, tehát nem hosszú szöveget, mert belőle kitetszik, hogy az *emberi sors* az, ami Vukot alapvetően érdekelt, illetve hogy ennek látványától képtelen volt szabadulni. Ebben még a moralista hajlamának is engedett, mert abban a szerencse kérdésének is helye van. Azt mondja el Vuk, hogy Ivan Knežević Semberijában volt oborknéz 1802-ben Jadarba látogatott (Jadar vidékén van Vuk szülőfaluja is!), és ott Vuk, a tizenöt éves fiú saját szemével látta. 1806-ban vált ismertté, amikor a dobričkói népet megváltotta a töröktől. De azon nyomban Crnoborac Stanko a csapatával elfogja, és addig tartja fogságban, míg meg nem váltja magát. 1809-ben ő is a felkelők oldalán áll, hiszen a szerb seregek átkelve a Drinán behatolnak Knežević szülőföldjére is. Nem maradhat tétlen, ennek következtében a Niš melletti csatavesztés következtében a Drinántúl harcoló szerb csapatok visszarendelik, és neki is a visszavonulókkal kell tartania. Mint aki a honát veszti: „Tada je i knez Ivan *morao* (Vuk kiemelése) ostaviti svoju baštinu i sve imanje, i s mlogim drugim Prekodrinscima doći u Srbiju”. 1813-ig még jól élt Mačvában, 1816-ban (Vuk így tudta) egy Zimony melletti faluban, Grabovacon élt, volt egy gebéje meg egy taligája, és fuvarozással kereste kenyerét. De lehet — írja Vuk —, hogy már meghalt („otišao na istinu”), vagy visszament Szerbiába, ahogy most Miloš Obrenović uralma alatt a megnyugvás lett úrrá a világon. S itt jön az írás kommentárja: „Íme, Ivan Kneževićet így zavarta meg (az eredetiben „počerala sreća”), mint ahogy annyi más becsületes és nevezetes férfit e világon. — Ő Szerémségben az elmúlt években szegényebb volt, mint bárki az ő knežinájában, s ki tudja, él-e még.” De az isten — kommentálja Vuk — majd megfizet végül mindenkinék érdeme szerint, és a szerb nép, míg szerbül beszél, énekekben emlegeti nevét, és a legnagyobb rokonszenzettel és hálával szól róla.

Kitetszik ebből a rövid ismertetésből is, hogy Vuknak a tehetsége volt az elsődleges, nem pedig a történetírói felkészültsége. S már itt felsejlik Vuk írói tehetségének „epikus oldala” is, amelyről Radovan Samardžić beszél Vukról szóló tanulmányában. Igazi elemében akkor lesz, amikor 1826-ban megírja Hajduk Veljko életrajzát, s az elkövetkező években körülbelül ötven kisebb-nagyobb rangú szerb vezérnek írja meg a történetét. A *szépirót* találjuk meg ezekben az életrajzokban, azt, aki 1829-ben tudja, meg is fogalmazza, hogy az életténybeli apróságok adják a fényt az elbeszélte történetnek. Az Ivan Kneževićről szólóban ott a mondat, amelyben a gebét és a taligát emlegeti, később a szegénységéről ott a hasonlat. Ilyen írói habittussal nyilván könnyebb Miloš Obrenovićről és uralkodásáról „különleges adalékokat” („osobna gradja”) feljegyezni, mint oknyomozásra vállalkozni. Ígéret marad tehát az, amit 1822. május 22-én írt Milošnak, nevezetesen, hogy megírja a „mí időnk szerb történelmét”, amelyet „jó régen kezdett” („i da na-

pišem Istoriju Srpsku naši vremena koju sam ja još odavno počeo...”). Igaz, hogy az 1820-as években foglalkozik az életrajzokkal legtöbbit, de még 1850 októberében sem kész, hiszen újra be szeretne járni és „látni” egynémely sáncot („gle koje sančište”), és újra ki szeretné kérdezni a szemtanúkat. Csak töredékeket, nagyobb egységeket tesz közzé, de kikerekített, kész, mindent egybefogó művet nem hagy hátra. 1828-ban megjelenik ugyan könyve Miloš Obrenovićról, ugyanabban az évben a *Prva godina Srpskog vojevanja na dahije*, 1834-ben a *Druga godina Srpskog vojevanja na dahije*, míg 1860-ban adja ki a *Praviteljstvujuščij sovjet serbskij za vreme Kara-Đorđijeva ili otimanje ondašnjih velikša oko vlasti* című művét, kikerekítve az egész történelmi korszakot érintő szándékát. Ám soha kedvezőtlenebb körülmények a kész mű elkészülésének a szempontjából! Arra kell gondolnunk, hogy Metternich Bécsben dolgozik az életrajzokon (őszint a szerb történelmen), míg Miloš Obrenovićnak és az uralma alatt élő szerbségnek szánja munkáját. Egy rendőrminiszter Bécsben, s egy tirannus Kragujevacon! De szívéhez nőtt műfaja is valójában a fragmentális jelleget kényszerítette rá. Életrajzot (amelyben benn foglaltatnék minden, ami 1804-től releváns volt a szerb nép és a Szerbia történetében) nem lehetett írni, de az életrajzok mozaikkockáiból az *egészre* következtetni lehetett: egy nagy dráma számtalan epizódját írta Vuk. Címünk pedig az „emberi színjáték” jellegét kívánja sugallni, ha elfogadjuk Golub Dobrašinovićnak azt az állítását, hogy Vuk képekben látó elbeszélő volt, s kiegészítjük azzal a megállapítással, hogy tulajdonképpen jelenetekkel dolgozik, mint ha egy képzelt regény epizódjait készítené. A mindenkori jelennek amúgy is a regény az igazi történelemkönyve, az író pedig nemcsak festő és moralista, hanem *tanúja* is korának. A szemtanú pedig leginkább történelmi szereplőket lát, s nem okozati összefüggésekben gondolkodik, hanem következményeket észlel, ebből következően talán több és nagyobb jelentőséget tulajdonít — mondjuk — az emberi temperamentumnak, mint a társadalmi-történelmi körülmények kényszerének. Ez teszi érthetővé azt a Vuk-irodalom (újabbán Radovan Samardžić) emlegette tényét, hogy Vuk nem a két szerb felkelésről írt (mint ahogy a köztudat, s talán maga Vuk is hitte), hanem a felkelőkről — emberekről mindig és minden esetben.

Annál könyebben nyilatkozott meg a szemtanú. Első reflexét az Ivan Kneževićről szóló, rövid biográfiában találjuk. „A magam szemével láttam 1802-ben...” — írta („Ja sam ga očima mojim vidjeo 1802-e godine, kad je dolazio u Jadar Alibegu Vidaiću, bratu Kapitanpašinu...”). Az effajta tanúságnak pedig fokozatai vannak, s ezeket az anyaggyűjtő, az emlékezetét munkába állító, alapjában véve memoárírói mód jellemzi. A közvetlen benyomás a legéletesebb, a legerősebb koloritú, és az erkölcsi ítéleteket is az ilyen típusú közlések tartalmazzák. A *hallott* esetek már közvetettek, de még mindig a szemtanú életszerűségének körén belül vannak. Azonban az is jellemző, hogy ezek

az életet lehelő részletek az életrajzok jegyzeteibe kerülnek. Érzékelhető mindez a következő kis adalék segítségével is. A *Praviteljstvujuščij sovjet serbski* . . .-ben egy helyütt írja: „Biogradani su se i prije slabo radovali dolasku Kara-Đorđijevu u Biograd jedno za to, što je malo ko s njime mogao govoriti, a drugo, što su momci njegovi dosta puta činili po Biogradu šta im je volja . . .” Az ehhez fűzött jegyzetben pedig ezt írja: „Ja sam svojim očima gledao (godine 1808) kako su Kara-Đorđijevi momci povalili jednoga čovjeka u blato i istukli ga koliko su htjeli, što je projahao mimo njih na svome konju kad su oni sjedeli na klupi pred Kara-Đorđijevim (prije Mula-Jusufijem) konakom, pa ga okrive da ih je poprskao.” Azt is hozzáfűzi az elmondottakhoz, hogy ez a kellemetlen és sajnálatra méltó eset” („ovaj nepovoljni i žalosni posao”) annyira emlékezetébe vésődött, hogy mindig figyelmeztetni szeretné a lovaglókat. Amikor pedig más szemtanúkat szólaltat meg, a benyomás teljessége érdekében is teszi azt. Abban az epizódban mindenképpen, amelyet majd Vuk egykori kritikusa erősen kifogásolnak. Szó van Karađorđe könyörtelenségéről, vezérei iránti, félelmet keltő viszonyulásáról; s arról, hogy egyik vezérének Karađorđe a herezacskóját séríti meg lövésével. „Ja sam prije tako čuo i napisao, i sad se tako počelo štampati, ali mi u tom kaza sin istog Petra Jokića (. . .) kako otac njegov pripovedao više puta” — vezeti be a történetet, majd megállapítja, hogy ez megegyezik azzal, amit a belgrádi asszonyok beszéltek („zucalc” — mondja), tudniillik, hogy ez a nevezett Mladen a második feleségével mitsem bírt kezdeni („Mladen sa drugom ženom svojom nije mogao ništa raditi”). Tagadhatatlan, hogy az életrajzoknak *személyes* karakterük van éppen az ilyen veretű és szellemű megjegyzések következtében. Elannyira, hogy az önéletrajz bűvópatakját is kereshetjük ezekben az írásokban, hiszen a legfőbb tanú és a legmegbízhatóbb történeti forrás mégiscsak önmaga — a tények körüli viták esetében is! Oklevelekre tehát nem is volt nagyon szüksége (noha ezeket is gyűjtötte) — még élő részvevőket, szemtanúkat szívesebben idézett meg, mint oklevelet citált. Történetírói értékében éppen ezért szoktak kételkedni a forráskritikai beállítottságú historikusok. Holott Vuk valójában életrajzainak epikai, pontosabban emberi hitelét biztosította.

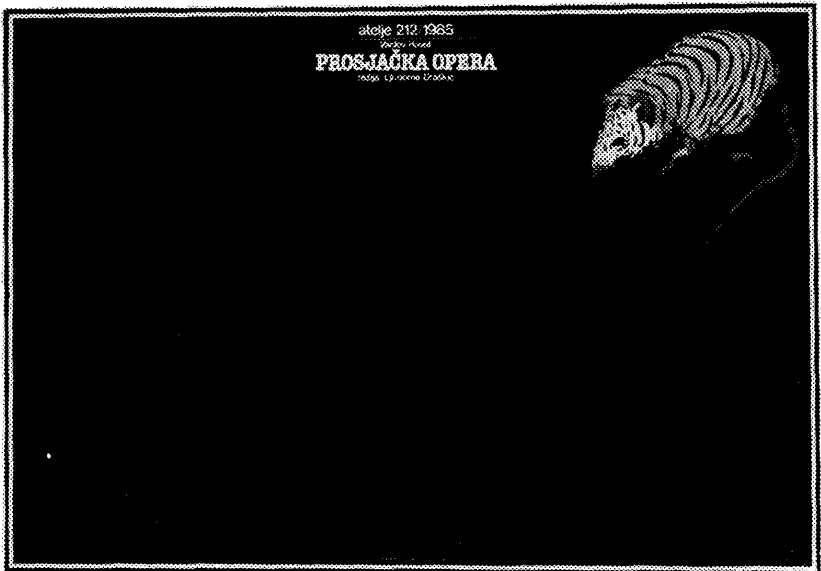
A Vuk-szövegeknek ez az emberi síkja, emberi szintje manapság talán a legizgalmasabb. A Shakespeare-opus embergalériájával felérő sorsképgalériát találunk Vuk történelmi életrajzaiban és a velük kapcsolatban már emlegetett műveiben, hiszen azok is életrajzokból tevődnek össze! Nem a gyűlölet, hanem az objektivitásra törekvés vezeti a tollát. Nem gyűlölet, hiszen kor- és sorstársait festette, de tárgyilagosságra való törekvés, hiszen szívéhez nőtt sorsok sötétségeiről, jellemük néha riasztó vonásairól beszélt. Mint akinek nincsenek illúziói, sem a népről, sem azokról, akik a népet harcba hívják és harcba vezették. Ő tudja, mi a nép — ha szabad a Miloš Obrenovićnak írott, 1832. április 24-i keltezésű levele egyik bókját parafrázálni („Vi bolje od mene znate, što je

narod...”). Így állít élénk két véres kezű, a halált oly könnyen-gyorsan hívó, könyörületet nem ismerő embert: Karađorđét és Miloš Obrenovićot. Karađorđe is, Miloš is szörnyeteg. Karađorđe még a felkelést megelőző időben, az osztrák—török háború idején, a török elől meneküléskor megöli apját, amikor az vissza akar fordulni. Hajdukmentalitása volt, és szinte rühellte a vezérkedést, s azzal próbálja elhárítani megválasztását, hogy „az emberekkel bánni nem tud, hogy gonosz és elvetemült, s nyomban ölni kíván”. Miloš Obrenović „titkos története” pedig halállal van tele. Az egész korszak Vuk interpretációjában hősi, de ebbe a hősibe a félelem és a haláltudat, a szadizmusig érő kegyetlenség is beleépült. A vezérek (kisebbség-nagyobbak egyaránt) nemcsak a töröktől félnek (a töröktől talán kevésbé), hanem inkább társaiktól. Milyen lehetett az a világ, amelyben ha egy vezérnek megcsappant csapata létszáma, a szerbektől is félnie kellett. Abban a világban mindenki mindenkit ver: Karađorđe veri vezéreit, a vezérek pedig a népet. „Nije mi žao što me bije gospodin Jakov, nego zašto da me bije i nje-gov sluga” — így panaszkodott magának Vuknak Krsto Ignjatović rádeveinai kenéz. A halál ténye pedig talán a legközömbösebb motívuma ezeknek az életrajzoknak. Radić-Petrovićról szólva írja a következőket is azzal kapcsolatban, hogy őt, Petar Molert és egy aranyművest a szerbek Belgrádban kiszolgáltatták a töröknek: „Őket nem zsinórral fojtották meg, ahogyan a törökök fojtanak, hanem kötélből gúzszt kötöttek a nyakukra, abba éket húztak, amelyet azután addig csavartak, addig feszítettek, míg meg nem fulladtak. Így azután három halottra virradt a vasárnap: nyakukon a gúzs és az ékek, meztelenek (csak gatyában, térdük fölé gyűrve a szárjuk) a Kalemeđdánon: Moler feküdt középpüti háton, Radić jobb felül, az aranyműves balról, mind a ketten hason. Ahogyan Radić félmeztelenül hason feküdt, egy török nő jött (...), és a halottba keresztcsont felett kést döfött. S miután egész nap így voltak közszemlére téve, este azután mind a hármukat eltemetik a templom bal oldalán, a temető szélén.”

Epikai képzeltet festette meg ezt a valóságos jelenetet, mely tagadhatatlanul bármelyik nagyregény ékes részlete lehetne.

A leglelkesebb, tehát az ideálokat őrző életrajza mindenképpen az első igazi, az 1826-ban írt s Hajduk Veljkóról szóló. Bámulja hőst, aki az I. szerb felkelés parádés hajdukja volt, amilyen a Báthori Gábort megálmódó Móricz Zsigmond tollára kínálkozó *romantikus* hős, aki parádézni, asszonnyal, pénzzel, díszes ruhával, jó legényekkel (akár egy Balassi Bálnira is asszociálhatnánk) éppen úgy szeretett dicsekedni, mint ahogy örömmel csatázott a túlerővel szemben is. Vuk Hajduk Veljko-életrajza ennek a hetyke embernek a tündökléséről és haláláról szól. Ő az egyetlen Vuk-hős talán, akivel szemben nincsenek fenntartásai az életrajzíróknak. Kissé a népi epika előadási és komponálási módjának megnemesített változatát teremt meg itt, mind az események leírásában, a szónoklatok megfogalmazásában, mind a sorsfelfogásban, amely-

ben a vitézség a fatalizmussal van szorosan összeforrvá. A később írott életrajzokban az elemző kedv talán nagyobb, ám itt a festői ihlet az elsődleges. Vuk „emberi színjátékának” legszebb, a halálról szóló részletekben sem leverő jelenetét írta meg. Félelem nélkül szerethette hőstét — a többiek esetében nem ez volt a helyzet. Miloš Obrenović fenyegető árnyékában kellett dolgoznia, éppen ezért igazmondásának korlátai voltak, a *szépiró* (a maga rendhagyó módján) azonban legtöbbször diadalmaskodott a hősök és a körülmények kedvezőtlen vonásai felett. A szerb Plutarkhosz nem volt méltatlan nagy elődjéhez az életrajz műfajában. S ezen a ponton már az sem döntő módon esik latba, hogy a *žitija* műfaja az ő kezén profanizálódott, az életnek a rajzai pedig a vallási szentség ünnepélyességét és kivételességét is megkapták.

MINT A SZERB PLUTARKHOSZ

VUK STEFANOVIĆ KARADŽIĆ

KARADORĐE PETROVIĆ

(...) A Fekete Đordéről kerengő megannyi mendemonda után illő lenne elmondani, ki volt ő 1804 előtt. — Született Višnjevica faluban, s úgy nevelkedett, mint minden más, falusi szerb. A török háború előtt beállott hajduknak, s mikor a németek proklamációkat küldtek Szerbiába, társaival ő is segítette lázítani a népet. Mikor pedig a török katonaság a német előtt ért Szerbiába, s a nép kezdte megadni magát, a hajdukok meg szökdöstek át Németországba, akkor, társaival ő is szökni készülvén, rávette apját (Petronijét, nem pedig Petart, mint egyesek hiszik s mondják) s egész háznépét, hogy szökjenek; de apja, sajnálván elhagyni házát és szülőföldjét, lelkére próbált beszélni, hogy forduljanak vissza, s adják meg magukat a töröknek, ám őt semmi áron nem lehetett eltéríteni szándékától; útközben apja egyszer csak fejébe vette, hogy visszafordul, s beszélni kezdett hozzá: „Ne menj, fiam, ne kívánj élni ezután oly átkos kenyéren, hanem gyere, forduljunk vissza, s adjuk meg magunk a töröknek, mint a többi népek, s a török nekünk is megbocsát: én nem megyek Németországba” — azzal sarkon is fordult, Đordíje meg, miután szavakkal semmiképp sem téríthette vissza, s nem bírhatta rá a szökésre, így szólt: „Ha visszamégy, hogy a török fölakasszon vagy karóba húzzon, jobb, ha én öllek meg” — s elsütötte rá a pisztolyát, ám az nem ölte meg azon nyomban, hanem csak megsebezte, s ő földre rogyott; arra odaküldte egy legényét, ölje az: meg igazán, hogy ne szenvedjen, majd az első faluban a parasztoknak adta az összes jószágot, amit magukkal tereltek, mondván: „Menjetek, s temessétek el amott azt az öreget, és igyatok a lelki üdvösségére!”

Mikor utóbb a németek átkeltek Szerbiába, ő strázsamester lett az önkéntes csapatban, és sebet kapott Šabacnál; akkor egy bajtársa, szintén szerb, aki ugyanott megsebesült, érdeméremben részesült, ő meg nem; ezért ő megnehezelt, s ismét beállt a hajdukok közé. Arra Mijaljević (az önkéntes csapat parancsnoka) kiadta a parancsot, hogy ölje meg, ki hol teheti. Majd utóbb valami módon ismét csak bevették Mijaljević csapatába. — Mikor a németek kivonultak Szerbiából, több más

önkéntessel s köznéppel együtt ő is átkelt Szerémségbe, majd mivel nem akart a franciák ellen menni, kilépett az önkéntes csapatból, s erdész lett a Krušedol kolostorban.

Midőn Szerbiában már békesség állt be, s látni való volt, hogy a törökök senkit sem bánatnak, visszatért ő is Szerbiába, s Topola faluban letelepedve disznókkal kezdett kereskedni, s így élt, míg nem lett fejedelemmé (1804). Feketének (Kara-) a törökök nevezték el hajának s bőrének színe után, amint szokásuk az embereket testi jegyeik alapján illetni névvel, pl. Kara-, azaz Fekete Musztafa, Kücsük-, azaz Apró Ali, Üzün-, azaz Hosszú Mehmed, Topal-, azaz Sánta Ahmed, Csolak-, azaz Csonkakarú Ibis stb. Azért nevezték el őt is még előbb Karađorđijének, mert Đorđije annyi akad Szerbiában, mint a pelyva, Petrović meg még több. Az első években Karađorđije Petrovićnak írta alá magát, majd miután elkeveredtek az oroszokkal, akkortól fogva Csernyijnek írt alá, de hogy anyja adta volna neki ezt a nevet, az mebeszéd...

A HADVEZÉR

(...) Minthogy a nép közt az a szóbeszéd járta, hogy a törökök lekaszabolják a kenézeket s minden fontosabb embert, félelem szállta meg az embereket, s rejtőzni és szökdösni kezdtek a török elől. Így azok csak azt koncolták föl, ki útjukba került vagy otthon érték; aki elrejtőzött, azt, nem levén idejük keresni, békén hagyták, s mentek tovább utukra, embereket elfogni s lekaszabolni, míg mások is meg nem hallották, s el nem szöktek. Elküldtek így egynéhány legényt a krajujevaci kerületben Topola faluba, hogy öljék meg *Fekete* (vagy *Kara-*) *Đorđijét*, kit úgy ismertek, mint régi hajdúkot, s elvetemült embert, a nép körében pedig mint ismert kereskedőt. Đorđije ugyanabban az időben kezdte meg összeterelni a disznait, hogy áthajtsa őket a réven, de hogy meghallotta, mit művelnek, szélnek eresztette az egybeterelt kondát, s utána a kondásokkal, akiket a disznók összeterelésére s felhajtására fogadott, maga is elbujdosott, hogy őt is meg ne ölje a török. Azért a törökök, akiknek el volt rendelve, hogy megöljék, odaérve nem találták otthon, s dolguk végezetlen tértek vissza.

A nép meg, mely amúgy is megelégette a zsarnokságot, mind jobban s jobban lázongani kezdett: mert senki se tudta, miért öldököl a török, mindenkinek félnie kellett, hátha rá is sor kerül. Mikor már számolni kezdték: ezt lekaszabolták, azt puskából lelőtték, amazt börtönbe vetették, megint mást nem találtak otthon, ez megszökött, az meg elrejtőzött, akkor ezek a szökevények elkezdték keresni egymást. Így lelt egymásra Fekete Đorđije s *Janko Katić* (volt bulukbasi Hadži-Mustajpaša idejéből a belgrádi kerületből, Rogača faluból) és *Vaso Čarapić* (akinek bátyját ölték meg) sok más szökevényvel; majd még kutatni

kezdtek s maguk köré gyűjteni azokat a hajdukokat is, akik az év azon szakában rejtkehelyükön voltak, s egyre hányták-vetették, mitévők legyenek: „A török — mondták — új s újabb kegyetlenségeket fundál ki, s most legutóbb azt tette föl magában, hogy mind egy szálíg fölkoncol s legyilkol bennünket. Itt már most egyéb választásunk s mentsvárunk nincs, mint hogy védekezzünk, s mi is öljük őket: ha az rendeltetett számunkra, hogy gúzsba kötve, asszonyhalállal haljunk meg, hóhéraik s lovászinasaik keze által, akkor inkább haljunk vitézül, emberhez méltón, legalább fejünkért fejet vegyünk cserébe, s megbosszuljuk testvéreinket; s ha asszonyunk, gyerekiünk s házunk odavész, amúgy sem rendelkezhetünk velük.” Az ilyesféle beszéd senkinek sem volt oly kedve szerint való, mint a hajdukoknak s azok rokonságának, kiket a török megölt, de a többi sem mondhatott ellene semmit. Most tehát mit sem kellett egyebet tenni, mint az emberek szeme láttára megölni csak egyetlen törököt. Ez a kezdet is bekövetkezett a belgrádi kerületben, *Sibnica* faluban. Berontott a szökevényeknek és hajdukoknak ez a csapata, és fölgyűjtotta egyik délután a sibnicai török vendégfogadót, leöldöste mind a törököt, akit csak ott ért, s magához ragadta azok lovait, öltözékét, s fegyvereit. Beállt most már a vizálya a nép s a török között: ha akadt is eddig, ki úgy hitte, a török csupán a kenézeket s fontosabb embereket szemeli ki s kaszabolja le, s tán csak nem fogja fölkoncolni mind a köznépet, az is most így szólt: erre már ránk fognak törni, és halomra gyilkolni s gyűjtogatni és foglyokat ejteni.

A szökevények (vagy most már mind egy szálíg hajdukok) *Sibnicá*-ból maguk mellé vették mind a fegyverbíró férfiakat, s mentek tovább lázítani a népet, fölperzselvén a vendégfogadókat és sorra gyilkolva az albasákat a falvakban, s mindenfelé kihirdették a nép közt: „Ki puskát viselni bír, az álljon csapatba, vendégfogadókat gyűjtogatni és albasákat leölni s elkergetni; az asszonyok meg gyermekek pedig szökjenek az erdőbe s menedékhelyekre.” S így apránként néhány nap alatt szinte egész *Šumadija* fölkel. Mikor a csapatok valamelyest megszaporodtak, akkor már erőszakkal soraikba kényszerítették azokat is, akik nem akartak velük tartani, házukat rájuk gyűjtották, őket legyilkolták, s üldözték, éppúgy, mint a törököt. (...)

Miután már a szerbek lázadása elharapózott, s jócskán vizálya beveredtek a törökkel, akkor e csapatok vezérei beszélni s tárgyalni kezdtek egymás közt: „Ki legyen mármost a *parancsnok*? Egyetlen ház sem lehet meg családfe nélkül, hát még ennyi ember! Úgy van rendjén, hogy mindenki tudja, kit fog kérdezni, s kire fog hallgatni.” Többen közbekiáltották, hogy legyen a *parancsnok Stanoje Glavaš* harámbasa (a *smederevói* kerületből, *Selevac* faluból), mert ő volt az, aki az első közt kezdte, s eddig a legtöbb törököt leölte, a hajdukok is leginkább követik s hajlanak szavára. Arra *Stanoje* így felelt: „Rendjén, testvérek! Hajduk vagyok, s a hajdukok hajlanak szavamra, s majd hajlanának; de az egész nép nem hajduk, s holnap majd így szólnak az emberek:

»Mit kövessünk mi, hajdukot? A hajduknak sem háza, sem kenyere: holnap ha ránk tör a török, ő elinal az erdőbe, mi meg itt maradunk a harctéren, hogy rabsorba döntsön s fosztogasson bennünket a török.« Hanem tegyetek meg parancsnoknak magatok közül valakit, aki eddig is a néppel volt; én meg megteszem, amit tehetek, mint ennek előtte is.» Akkor egyik a másikára kezdte tuszkolni, s a kenézek és addigi vezérek mindegyike iparkodott eltasztítani magától ezt a tisztet oly ürüggyel, ki milyet talált, míg legvégül mind nekiestek a kragujevaci kerületből, Orašac faluból való *Teodosije* kenéznek, s majd az, félrevonva előbb néhány kenézt, rátapintott a való okra, amiért mind így szabódott, mondván: „Isten szerelmére, testvérek! Hogy is lehetnék én, a nép kenéze, hajdukcsapatoknak parancsnoklójává? Holnap, ha a török sereg itt terem Szerbiában, hogy tehetem én meg, hogy kiálljak a török elé? Mit mondok majd nekik, ha megkérdik: »Ki ölt le annyi törököt (mert holló a hollónak nem vájja ki szemét) s perzselte föl a török házakat s dzsámikat?« A hajdukokat s ezt a legénysereget mi könnyűszerrel kezükre adhatjuk, de ha most föl vesszük a hajdukvezéri titulust, minket nem adhat át senki. Hanem egyelőre legyen a parancsnok *Kara-Đorđije*, akinek a töröknél amúgy is hajduk híre van; s ha a török sereg most Szerbiába érne, s a török ismét kiterjesztené hatalmát országunkra, ő hajdukjaival szökjön csak az erdőbe, mi meg kiállhatunk a török elé, s őt tesszük bűnössé, meg a többi hajdukot, s majd utána könnyűszerrel elfogatási parancsot szerzünk ellene, s hajduk gyanánt átadjuk; ha bármi másként fordulna, s ez meg elhúzódik, mi leszünk, aki uralkodik és parancsnokol, a nép így is, úgy is a kezünkben van.» Hogy ezután mind *Kara-Đorđijének* estek, legyen ő a parancsnok, az is szabódni kezdett, hogy emberekkel bántani nem tud, s hogy gonosz és elvetemült, és menten ölni kíván, akkor *Teodosije* kenéz azt mondta neki: „Mit te nem tudsz, majd mi megmondjuk neked; ami meg azt illeti, amit gonoszságnak és elvetemültségnek mondasz, s hogy menten ölnél: hát épp ez az, amire most szükségünk van.» Így esett, hogy *Kara-Đorđije* magára vette a parancsnokságot, s nyomban úr módjára ítélkezve s parancsnokolva, és fenyegetés helyett pisztolyát elsültvén, *Szerbia*-szerte hírhedté tette parancsnok voltát. (...)

A kenézek és más vezérek választása legelőször is azért esett *Fekete Đorđijéra* s tették meg őt parancsnoknak, hogy a szó szoros értelmében az ő szolgájuk legyen; ám ő, hatalmat s erőt kapva kezébe, úr módjára kezdett uralkodni s mindegyiküknek parancsolni. Miután ezt a lázadást oly szerencsésen sikerült kiterjeszteni, s amazok látták, hogy a parancsnokság becsülettel s dicsőséggel és gazdagsággal jár, akkor mind bántani kezdte, hogy nem ő lett parancsnokká; s ha e nagyobb kerületi parancsnokok némelyike bárhol is munkába kezdett, úgy vélte, ha már nem lehet mind fölött vezér, legalább saját kerületében ne parancsoljon neki senki. Azért csak szapulni kezdték *Fekete Đorđijét*, hogy az hajduk, s hajduk földdel és néppel sohasem is bánt, se nem bánhat. De eme vezérek egyike sem neheztelt rá annyira, hogy ne rejtette volna véka alá

ellenszenvét, mint Teodosije kenéz; mert nemcsak hogy ő volt, aki a főparancsnokságot magától elhárította s Đorđijéra tukmálta, hanem tőle Đorđije lassanként a kragujevaci kerületet is, melyben annak előtte mindketten parancsnokoltak, egészen hatalma alá ragadta. Emiatt Pećinében (Ostružnica fölött) Đorđijével hajba kapván, elsütötte rá puskáját, hogy megölje, ám a puska csütörtököt mondott, s akkor Đorđije sütötte rá az övét, hogy telibe találta, majd így szólt: „A mindenségedet, senkiházija! Ha nálamnál jobban tudtál volna rendet tartani s parancsnokolni, minék varrtad a nyakamba akkor ezt a tisztet?” A más kerületi vezérek közül pedig legveszedelmesebb volt Đorđijéra Janko Katić s Jakov Nenadović: Janko elméjével s virtusával; Jakov viszont (ki nem is volt jelen Đorđije megválasztásán) boldogult bátyja nevével s a valjevói kerülettel, mely Szerbiában a legnagyobbak közül való, s azonfölül még kiváltképp segített neki magát elbízni s elkevélyedni, hogy az első löszereket és az első ágyúkat ő kapta Németországból, s hogy Šabacot elfoglalta. S amint emezek a kerületi vezérek azzal becsmérelték Đorđijét, hogy hajduk, éppúgy a belgrádi pasák is csupán haramiavezérnek tartották őt, s a békességről és a nép más ügyeiről tárgyalni őt nem is hívták, s maga sem ment hozzájuk, hanem főként kenézek és fontosabb falubírók. Ám Gušanac vagy mert ebben elmésebb volt a pasáknál, tudván, hogy az a legnagyobb úr, aki hatalmat és erőt a kezében tudhat, vagy mert látta, hogy Đorđijét éppúgy gyűlölség övezi, mint őt — leginkább csak vele tárgyalt. (...) Kenyeres pajtásává fogadta Fekete Đorđijét, s majd néhány arabs paripát s mentét küldött neki ajándékkul, akár tulajdon testvéröccsének, s szintúgy Jakovnak s Janko Katićnak is; a szerbek meg viszonzással adtak neki szénát, árpát, fát, birkát, marhát, mézet, vaját s némi pénzt is, és váltig azzal hízelegtek neki, hogy vezír lesz Belgrádban.

EZERNYOLCSZÁZTIZENHÁROM

Mind ez idő alatt, miközben országszerte oly rettenetes tusakodás folyt, Kara-Đorđije, minden készülődése a fogadkozása ellenére, szinte alig adott életjelt magáról. Csupán egy ízben szállt ki Mačvába és Jadarba, majd ismét visszatért, s titkárát, Janićije Dimitrijevićet hagyta ott legényekkel; az ő jagodinai tartalékából viszont mutatóba se maradt. Megesett, hogy a deligradi futárok a Drinán keresték őt, a drinaiak pedig Deligrad környékén; ő meg azalatt titkon Németországba szökni készülődött. Miután a törökök elérték a Moravát, ő szeptember 19-én Belgrádba ment, majd onnan másnap reggel Leontije metropolitával a Moraván fölvent szerb táborba. Egyesek úgy beszélnek, hogy ott megparancsolta Vule Ilijć smederevói vojvodának, akinek sánca közvetlenül a Morava dunai torkolatánál volt, hogy éjszaka lökdösse bele ágyúit a Moravába, katonáit meg eressze szélnek, ki merre lát; de maga Vule úgy

beszéli, hogy egészen másként mondotta volt neki, úgymint: „Maradj itt, s őrizd az állásaidat, amíg lehet, ha pedig a török átkel a Moraván, akkor húzódj vissza Smederevóba, ott gyújtsd föl a várost, s majd a zsoldosokkal s legényekkel vedd be magad a várba; Belgrádban én szintűgy elrendezem, hogy a várost fölgyútsák s a katonaság bezárkózzék a várba; magam pedig Šumadijába megyek; akkor aztán meujen a török Vračarra, hadd lássuk, mihez tud ott kezdeni.” — Aznap este Leontijével visszatért Belgrádba; ugyanaznap éjjel néhány török csapat átkelt a Moraván, a szerb sáncoktól följebb, ő meg pitymallatkor hajóra szállott, s átszökött Zimonyba. Mikor ennek híre ment Szerbia-szerte, a katonaság a félelemtől s a meghökkenéstől fölbomlott, s szertefutottak, ki merre látott. A török aztán az utolsó szálíg átkelt a Moraván, de három napig nem volt merszük bevonulni a fölperzselt Belgrádba, mert sehogy sem hihették, hogy a szerbek oly könnyű szívvel prédának hagyták azt. Ennek az eseménynek a rettentő híretől a Šabac-mezői szerb katonaság is szertefutott. A Száva s a Duna mentén tartózkodó vezérek Miloš Obrenović kivételével mind átszöktek Szerémségbe s Bánátba; akik meg benn, az országban rekedtek, azok utóbb vagy megadták magukat a töröknek, vagy hajduk módra áttörtek az arcvonalukon, s lopva csatlakoztak az előbbiekhöz. A környező kerületekből a köznép úgyszintén átszökdösött a Száván s a Dunán, az ország belsejében pedig a hegyekbe menekült; majd a török fölhívásra ezek is megadták magukat, s amazok is visszatértek.

Miután a törökök bevonulnak Belgrádba, nyomban követelni kezdték a németektől Fekete Đorđijét s a többi szerb vezért, akik hozzájuk szöktek, azzal fenyegetőzve, hogy ha szép szóra nem adják át őket, akkor ők erőnek erejével fognak nyomukba eredni. Szintűgy parancsolólag s fenyegetve követeltek maguknak élelmet s ami egyébre szükségük volt. Ám mire a török katonaság egybegyűlt Belgrádban, híre jött, hogy Napóleon csatát veszített Lipcsénél, s akkor a török menten megpuhult, bár akadt itt-ott pasa, aki még követelődött, hogy támadják meg a németeket.

BUJDOSÁSBAN

Mikor Kara-Đorđije (Mladennal s Pljakóval) Pétervárott járt, s azon a reggelen, amikor a cár elé akart járulni, korán fölébredt, és (nem szólva Mladennak s Pljakónak) elment Ivelić grófhoz; miután Mladen és Pljako elkészült, utánamentek ők is. Midőn Ivelić házához értek, a szolga mondja nekik, hogy Đorđije bent van a gróffal, s a gróf megparancsolta, hogy egyelőre senkit se engedjen (vagy jelentsen) be hozzá, de ismerve őket is Đorđijével való gyakori jöveteleikből bevezette őket az előszobába, s ott leültek, míg Đorđije s a gróf befejezi a maguk dolgát. A másik szoba ajtaja résnyre nyitva volt, de Ivelić és Đorđije nem lát-

hatta, hogy emezek bejöttek az előszobába, Ivelić meg, nagyothalló lévén, nem hallhatta, Đorđije pedig, ha hallotta is; azt gondolta, a szolgál keres valamit, és rendet rak. Ahogy ott ül Mladen s Pljako az előszobában, ezt a beszélgetést hallják a másik szobából:

Đorđije: „Ha a cár kérdőre vonna: miért hagyta oda Szerbiát, mit felelek majd neki?”

Ivelić: „Feleld csak, hogy én mondtam neked.”

Đorđije: „De ha követelné azt a levelet?”

Ivelić: „Mondd csak, hogy a levél nálam van, s ha szüksége lesz rá, tőlem fogja kérni, és én majd megmutatom neki.”

Ahogy Mladen s Pljako hallotta ezt a beszélgetést, egyszeriben egymásra tekintettek, majd fölálltak, és lassan kisurrantak, a szolgának meg azt mondták, hogy majd máskor visszajönnek, és elmentek a szállásukra. Ott Mladen mondja Pljakónak: „Pljako, istenedre mondd: hallottad te, hogy mit beszéltek? Ezek szerint nekünk halvány sejtelmünk sincs arról, micsoda balszerencse vár ránk, s fogalmunk sincs, hova vezet bennünket ez a szerencsétlen; hanem nosza, tűnjünk csak el mi innen, míg valami újabb csapás nem sújt le ránk: mert hogy ide nem jóban részeltetni jöttünk, az holtbiztos.” S készülődni kezdtek az útra; de mikor elmentek átvenni az útlevelüket, azt a választ kapták, hogy várniuk kell dolguk végeztéig. Arra Mladen azt felelte, hogy neki semmi dolga Pétervárott, hanem csak azért jött, hogy lássa Pétervárt; dolga csak Đorđijének van, s az maradni is fog dolga végeztéig; és így, meg is kenve őket némileg, ügyel-bajjal visszaszerezte az útlevelét, s elutazott Besszarábiába. Mikor Đorđije Pétervárról megérkezett Otinba, közrefogta őt egy este Mladen, Pljako és Jakov: „Nosza, mondd csak most el nekünk, mi végett hoztál bennünket ide, s miféle titkokat rejtegetsz előlünk váltig az oroszokkal, amiket nemcsak hogy Szerbiában nem akartál nekünk elárulni, hanem még most is, miután tönkretetted a népet s mindannyiunkat, egyre titkolod, hogy miben mesterkedel és miben sántikálsz?” Arra Đorđije magyarázkodni kezdett, hogy semmi különös titkolnivalója nincsen, de midőn Mladen és Pljako szemébe vágta, miféle beszélgetésnek voltak fültanúi, melyet ő Ivelićtyel folytatott, akkor sírásra fakadt, s mondta: „Nos, ha azt hallottátok, mást mit sem kell akkor már mondani.” S hogy emezek váltig firtatták: „Mi volt, s aztán hogy volt”, akkor nekifogott elmondani: „Emlékeztetek, hogy mikor Ivelić Szerbiába jött, és abban a reánk s a szerb népre egyaránt balszerencsés órában fonákul, elhozta nekünk ezeket az ordókat, Szerbia már akkor összeomlott, s ő bevégezte, amin Rodofilnik néhány éven át fáradozott: levelet hozott számomra a cártól, miszerint őfelsége akarata s parancsa az, hogy hagyjam ott Szerbiát, hadd vonuljon csak be oda a török, s majd utána a cár elküldi seregét, s ki fogja úzni a törököt Szerbiából, és akkor engem tesz meg valódi fejedelemmé, utána pedig úgy fog az a cím a gyermekeimre s családomra szállani: így viszont, mondta, a cár mit sem segíthet rajtad, hiszen magad

is látod, hogy Jakov s Mladen s Sima és Vuica kenéz meg még mások sokan emezek mögött nem engedelmeskednek neked, hanem ők akarnak uralkodni, s parancsolni; a cár meg most nem avatkozhatik közbe Szerbiában, ha seregével előbb nem ragadta el azt a töröktől.” Arra Mladen azt mondta: „S hol van most az a levél?” — „Elvitte ő magával, mert azt mondja, nálad még elveszhetik valahogy a levél, s kezébe kerülhet ezeknek a te vezéreidnek, azok meg téged menten megölnének, hogy ők maradjanak s uralkodjanak.” Akkor kérdi tőle Mladen: „S tudott-e még erről valaki Szerbiában?” — „Nem — mondja —, nem tudott senki, csak Janja és Nedoba koma, hogy fű és fa legyen cimborájuk!” Arra Jakov mondja neki: „Azt a nyomorult anyádat! Hát te nem vetted észre, hogy ez kelepce? Vagy mért nem szóltál valamelyikünknek? Ha tőlem féltél s mindig is ellenségednek tartottál, mért nem szóltál Mladennak vagy Sima kenéznek vagy bárki másnak?” — „Hogy vehettem volna észre — mondja —, hogy kelepce, ha rátok csupa olyat mondtok, amiről magam is tudtam, hogy igaz; s meghagyták, hogy ne szóljak senkinek, amint mondták, ha még bárki tudomást szerez arról, ti megöltök engem, ami meg is eshetett volna.”

MILOŠ OBRENOVIĆ

A KORLÁTLAN KÉNYŰR

Miloš korlátlan uralkodó mindazok élete, vagyona, miként való élése és sorsa felett, kik Szerbiában az uralma alatt élnek. Ámbár Miloš bárki emberfiát mindennemű bűn híján maga is nyíltan megölethet, vagy a Nagy Ítélszéknek megparancsolhatja, hogy legelvetemültebb bűnös gyanánt halálra ítélje, mégis többen voltak olyanok, akiket ő *titkon* ölelt meg. Én ezek felől senkitől sem érdeklődhettem, de mégis, *akaratlanul* tudomásomra jutott kilencük neve, akiket ő *titkon* megölelt, s ezek voltak: 1. *Melentije Nikšić* užicei metropolita; 2. *Gligorije*, a rudniki kerületbeli Boldogasszony-kolostor archimandritája; 3. *Pavle Cukić*, Kara-Đorđije korabeli vojvoda; 4. *Milić Radović*, Kara-Đorđije korabeli vojvoda; 5. *Marko Abdula* požarevac kerületbeli főkenéz; 6. *Mladen Milovanović*; 7. *Pera*, a smederevói kerületbeli Selevac falubírája; 8. *Andrija Jokić* jasenikai kenéz; 9. *Aleksa Popovski*, Miloš titkára.

Érdemesnek és szükségesnek is mutatkozik külön-külön szólni egyet-mást ezek mindegyikének haláláról. Melentije Nikšić halálának lejegyzése már korábbról megtalálható.

Gligorije, a rudniki kerületbeli Boldogasszony-kolostor archimandritája Fekete Đorđije korában váltig kitanított Miloš mellett, s végül is azzal mint kenyeres pajtásával kezdett élni, és tanította őt, így megeshetett, hogy néhanap megfeddte is, és korholta; azért Miloš (valójában

nem tudom, Nikšić püspök halála előtt-e vagy utána) elküldött hozzá bizonyos embereket, akik a sötétség leple alatt megölték, miközben hajnali misére a templomba tartott. Am Gligorije igencsak benne járt a korban, s azonkívül sánta is maradt a sebtől, amit a török ejtett rajta még a dáhik idejében, de mégis bátor volt; azért amint az első puskát elsütötték rá, s az nem találta el, menekülni ő sem a szobába, sem a templomba nem akart, hanem kiabálni kezdett s szitkozódni: „Ki az, ki éjnek évadján a baromfit riogatja?” — és így tovább. Erre ismét s egyszerre eldőrdült néhány puska, s azok már eltalálták, és azon nyomban megölték.

Pavle Cukić Molernak halála után fölcsapott hajduknak, de betegségbe esvén megadta magát Milošnak. Az idő tájt, amikor Moler is odaveszett, Miloš néhány emberfőt küldött Ali pasának, mondván, hogy azoktól a hajdukoktól valók, akiket a vilajetban elfogatott és lenyaztatott; Ali pasa pedig megparancsolta neki, hogy előre egyetlen hajdukot se nyakazzasson le, kit élve elfogat, hanem küldje el hozzája őt magát, hogy lássa s megkérdeje tőle, miért csapott föl hajduknak; ezért hát Miloš nem ölette meg Cukićot nyomban, ahogy elfogatta, hanem gúzsban útnak indította Belgrádba; oda azonban mégsem vezették el élve, hanem csak fejét vitték a pasa elé, mondván: lebukott a lóról, s nyakát szegte. — Születésére nézve Cukić a kragujevaci kerületbeli Krčmar faluból való volt. A dáhik uralma idején mint suttyó legényke a török elől rejtőzve a Drača kolostorban némiképp megtanult olvasni. A dáhik elleni lázadás kitörésekor rögtön Kara-Đorđije szolgálatába szegődött, s a háborúskodás első esztendejében Kara-Đorđije felesége rávette, hogy megölje Kara-Đorđijének bizonyos ágyását, akit Kara-Đorđije férfióltözékben Marjana néven maga mellett tartott, majd pedig Cukić néhány más legénnyel beállt a hajdukok közé. Kara-Đorđije, aki Marjanát sűrű könnyek között megsiratta, s maga is fölöttébb megrettent Cukićtól, meghagyta egy Petar Traka nevű, Brzan falubeli öreg hajduknak, mostani bulukbasinak, ejtené szerét, hogy titkon megölje, ám Cukić tudomást szerzett róla, s valahogyan meglepte Trakát délutáni alvásában a hálókamrája előtt, legott leszúrta, és ízekre kaszabolta. Arra Kara-Đorđije, belátva, hogy Cukićyal nem bánhatik el oly könnyen — mert nemcsak hogy a vele akkor viszályban levő Janko Katić barátsággal fogadta Cukićot, hanem Kara-Đorđije felesége s minden legénye is kedves pajtásai voltak — ismét kegyeibe fogadta őt, és bevette legényei közé. Kara-Đorđije legényei azután megválasztották őt valahol bulukbasijuknak, de mikor egyszer összekapott valami más legényekkel egy lovon, melyet a töröktől ragadtak el, Kara-Đorđije a lovat a legényeknek ítélte, s Cukićtól elvéve azoknak adta; ám Cukić éjszaka megragadta azt a lovat, fülét-farkát lemetélte, majd úgy ki is vezette a falu gabonaföldjeire, s ott hagyta, kihirdetve a parasztok között: „Ha ezt a lovat más, mint Kara-Đorđije, elfogja, annak házára üszköt vetek, őt magát pedig megölöm!” — azzal néhány legényt ma-

ga köré gyűjtve átkelt a Moraván a kruševaci kerületbe, s ott Župa-szerte a népet bujtogatta, s tusakodott a törökkel. Midőn a szerbek 1806 elején elragadták Kruševacot a töröktől, neki már teljes csapata volt, s kis híján vezérré üttette magát Župában. Ezért Mladen ismét hívévé fogadta őt, s megtette vojvodának Župában. Részint a régi el-lenszenv okán, részint mindenféle újabb panaszokért s elégedetlenségért Kara-Đorđije elfogatta őt Kragujevacon az 1813-as újesztendei gyülekezetben, és Belgrádba vitette, s ott vasra verve a vártömlöcbe vetették. Három vesztebb ördög nem akadhatott volna egy helyütt, amint akkor a tömlöcben találkozott Cukić, Petar Moler és Dimitrije Kujundžić, a három vojvoda. Miután a telet a városban töltötték ágyúk fúráásával, húsvét előtt a Szenátus szabadon bocsátotta Dimitrijét, Cukić és Moler pedig húsvét után valami asszonyságnak, az lepénybe sütve ráspolyt vitt be nekik, s azzal ők elreszelték magukon a vasat, majd pedig kötelekkel leereszkedtek a falon, s hajduk módra Šumadija-szerte bujdosásra adták a fejük. Kara-Đorđije attól tartva, hogy a török szol-gálatába állnak, akivel éppen nagy háborúra készülődött, elküldi hoz-zájuk feleségét fiával, Aleksával, s Petar Jokić bulubašit, akivel Cukić szegről-végről atyafiságban volt, s aztán ismét hívévé fogadta őket, ők meg megadták magukat, és Cukić így visszakerült Župába, korábbi tisztébe. Mikor 1813-ban Szerbia odaveszett, Cukić átszökött Szerém-ségbe, s ott legelőbb a Száva mellett ütött tanyát, Jakovo faluban, de minthogy valami viszályba keveredett ott egy tiszttel, fény derül ko-rábbi viselt dolgaira, s talán egy s más rágalmakat is újfent a fejére olvasnak, s azok miatt számúzik Váradra, és ott kis híján esztendő-t tölt fogságban; ahogy ott sikerül tisztáznia magát, s szabadon bocsát-ják, elköltözik Zimonyba, és ott rostokol mindaddig, míg 1815-ben, amikor Miloš fölkel a török ellen, ismét át nem jön Szerbiába Molerral, akivel édestestvéreknél jobban kedvelték egymást. Milošnak a Moler-ral folytatott, nevezetes kličevaci beszélgetése és annak fejleményei után Miloš, Molert gyöngítendő, maga mellé veszi Cukićot.

Mikor Batočinában megadták magukat a törökök Milošnak, mondják, Cukić váltig követelte, hogy a megadottakat öljék meg egy szálig, s ezen összekülönbözött Milošsal, és csirkefogókkal egyetemben a Mana-sija kolostorba vetették őt is; nemsokára érte ment azonban Vujica, hogy megnyerje s megbékítse, s miután azon az őszön megkötötték a békét a törökkel, a kragujevaci kerületben kenézséget adományoztak neki. Ma-gam nem tudom igazán, Moler s Cukić akarta-e úgy, hogy Cukić az 1816. esztendei György-napi gyűlésre ne menjen Belgrádba, jobbnak gondolva, ha egyikük rendre a vilajetben marad, vagy pedig Miloš in-tézte úgy furfanggal; hanem ha Cukić akkor a gyűlésen van híveivel, Miloš aligha vehetett volna oly könnyen erőszakot a gyülekezeten. — Cukić termetre közepes, gesztenyés, szép férfi volt, sűrű, barna, fölfelé pödört bajusszal, nagy korhely és tréfamester, páratlan hős, de éppoly vérszopó (tirannus) is; számára embert ölni előbbre való volt, mint egy

pohár pálinkát fölhajtani, s hogy Molerral megismerkedett, attól azt tanulta, hogy semmi sem bűn e világon; mikor odaveszett, nem tudom, betöltötte-e már harmincötödik életévét.

Milić Radović Kara-Đordije korabeli vojvoda az užicei kerületben bulukbasi volt, ám Miloš, hogy mi okból, nem tudom igazán, valami embereket szabadított rá, s azok megölték.

Marko Abdulát, a požarevaci kerületben volt főkenézt Miloš 1812-ben szabadon engedte fogságából, s megbocsátotta neki, hogy Dobrnjecel lázadást szított ellene; ám 1822 őszén valami embereket küldött hozzá, s azok otthonában megölték.

Mladen Milovanović, midőn Ypszilanti hadai vereséget szenvedtek a Havasalföldön, Bánátba menekült, majd a Dunán át Szerbiába. Miloš őt kezdettől fogva igen szívesen fogadta, s minthogy teljesen mezítlen volt, úrimód felöltöztette. S miután így udvarában tartotta és asztalánál vendégelte őt, végtére elbocsátotta, ő meg kiment a Szávához, s ott előásta kincseit a földből; azután nemcsak hogy fölbujtotta az embereket, hogy panasolja be, aki csak valamit követelhetni gondol tőle, hanem a kragujevaci udvar szokásai szerint mások által megfeddve magaviselése hibáiért, szidalmazta s a sárga földig gyalázta őt, majd végtére azt mondta neki: a török dúl-fúl az ő ittléte miatt és kutatja nyomát, menjen hát Szerbiából, amerre lát. Mikor azt felelé, hogy Crna Gorába menne, Miloš a György-napi gyűlés után útra bocsátotta Jovan Mićićtyel, az užicei kerületbeli előjáróval, hogy úgymond embereivel kísérije el, át a Limen, titkon pedig megparancsolta neki, hogy ölje meg, ahol teheti. Mint beszélük, Mladen megsejtve, mi sors vár rá, mondta Milošnak: „Miloš fejedelem, mi régtől fogva ismerjük egymást, s már látom, mi vár rám. Minek küldenél bárhová? Hanem amit kifundáltál, tedd meg azt itt — isten bocsássa meg neked —, hogy legalább sírom, lehessen tudni, merre van!” Arra Miloš így felelt neki: „Isten legyen veled, Mladen nagyúr! Mint juthat eszedbe ilyesmi? Ellened nekem semmi kifogásom sincs, hanem a török követel téged, mint mondtam. Menj csak békével, s mit se félj!” S úgy Mladen elment Mićićtyel, biztos tudva, hogy a halálba megy. Mićić kijelölt emberei elvezették Mladent Mićić házától, mintha a Limen át kísérnék őt, ám mikor odaértek a Zlatiborra, ott megölték: őt is, meg a fiút is, akit még Besszarábiából magával hozott; majd el sem temetve őket, csak úgy az út mellett behúzták őket a rönkök közé, s otthagyták, míg valami kalmárok rájuk nem akadtak a bűz nyomán, s Kragujevacba jöve azt el nem híresztelték, majd Mićić újfent parancsot nem kapott, hogy temesse el őket.

Bizonyos *Pera*, a smederevói kerületbeli Selevacból, a Miloje Đakféle lázadás idején érkezett Kragujevacra más falubírákkal, követ gyanánt, s mint ékesszóló s bátor ember korholólag szemére vetette Milošnak holmi törvény ellen való cselekedeteit, majd utóbb, a lázadás végeztével tanácsolta neki, hogy okuljon a történetekből, mert a mos-

taniaknál fordulhat rosszabbra is; azért Miloš, miután mindüktől elbúcsúzott, s teljesen lehiggadt, parancsot ad bizonyos Vak Đurának, s az Perát megöli valahol az erdőn.

A topolai illetőségű *Andrija Jokić*, Kara-Đorđije volt bulukbasijának, Petarnak öccse, disznókereskedő volt. Mikor 1825-ben lázadás tört ki a smederevói kerületben, Miloš, tudván tudva, hogy Andrija rátermett ember, s attól tartva, hogy Đak embereihez fog csatlakozni, nyomban elküldé érte legényeit, s azok őt Kragujevacra hozták; ez pedig a legnagyobb oka lett egy újabb lázadásnak, pedig Miloš öccse, Jovan már megbékítette őket Azanjában, de Đak s a lázadás más hangadói most elhíresztelték a nép körében, hogy Miloš nem tartja meg adott szavát, hanem most fűt-fát megígér nekik, másokat meg közben elfogat s becsukat, s holnap majd úgy tesz velük is. Hogy a Đak-féle lázadás elcsitul, Miloš az egész Jasenica kívánsága szerint Andriját tette meg Jasenica bírójának Milutin Garašanin helyett; ám egy idő elteltével kijelölt egy Saramanda nevű legényt, s a beršići Iliját, s ezek Vrbica faluban megölték őt palotája ablakán keresztül. Minthogy parasztok látták, hogy Miloš emberei ölték meg őt, Miloš Kragujevacon kivégeztett egy bizonyos belosavaci embert, aki valami másban vétkezett, s arra fogta Andrija megölését is.

Aleksa Popovski születésére nézve bácskai volt, a Kula nevű faluból való; mint az újvidéki gimnázium ötödik osztályos diákja átszökött Szerbiába, s előbb írnok lett Šabacon Jefrem Obrenovićnál. Miután néhány esztendő eltelt nála, Milošnak megtetszett a keze írása, s majd 1827-ben Jefremtől maga mellé vette titkárnak, s kezdetben olyannyira kedvelte, hogy mások előtt saját fiának nevezte, arabs méneket ajándékozott neki, pisztolyokat s más egyéb adományokat. Amint szinte senki sem tarthat ki sokáig Miloš kegyében, csakhamar Popovskira is megharagudott, s végtére 1828-ban visszaküldte Jefremhez, elvéve tőle a természetben található ajándékok mindenikét. 1829 elején Popovski kikérte magát Jefremtől, majd elment Belgrádba betegségét gyógyíttatni, melyet ifjú legényként szerzett valahol, s mint ki most Jefremnek, azelőtt pedig Milošnak volt titkára, Belgrádban Miloš udvarában vehetett szállást. Moglehet, már nagyobb udvaroknál is olyan szokás járja, hát még Kragujevacon, hogy az udvarbeliek mindenkit dicsérnek, akit az ő uruk dicsér, de ha az valaki iránt is haragra gyúl, s rárivall, ők is mind gáncsait keresik, s botlásait sorolják; most éppúgy Popovskinak is, főlemlegetve holmi régi (legfőbbképpen *nőszemélyek* körüli) ügyeit, s talán egy-két rágalmat is fejére olvasva, addig-addig, hogy Miloš legényeket küldött érte, azok Belgrádban a palotában leterítették, s jól ellátták a baját, majd elraborták, s vasra verve elvezették Mićićhez, az užicei kerületbe, fogságba. Miután néhány hetet eltöltött ott Mićićnél, Miloš maga mellé vette őt ismét, amint előbb is volt, s visszaadott neki ezt-azt az öltözékekből s holmikból, amiket a legények Belgrádban elvettek tőle. Az 1830. esztendő őszén Milošnak Kragujevacon ke-

zébe jutott Savka nevű leányának Požarevacból Popovskihoz címzett holmi szerelmi levélléje; azért Popovskit Kragujevacon hagyva elment Požarevacba, majd két legényt (Beketát és Šarengaát) menesztett Popovskihoz egy levéllel, miszerint tüstént jöjjön Požarevacba, a legényeknek pedig megparancsolta, hogy Svilajnicában öljék meg őt. A legények éjszaka érkezve Kragujevacra, ágyában osípték el Popovskit, s nyomban gúzsba kötve visszaindultak vele Svilajnicába, és kora reggelre érkeztek oda; ám Milosav Resavac, abban reménykedve, hátha még levél jön Miloštól, hogy megkegyelmez Popovski életének, valamiképp rábeszélte a legényeket, hogy ne öljék meg napestig, de amint besötétedett, azok kivezették valami bozótosba, ott késeikkel megdöfködték, majd elhantolták egy gödörbe, mely már pirkadat óta ki volt ásva. Így ölette meg Miloš Popovskit éppen akkortájt, amikor Belgrádba készülődött, hogy ott megtétesse magát Szerbia örökös fejedelmének, nem gondolva arra, hogy bűne oly módon csak még inkább kiviláglik, nagyobb szegényére leányának s egész családjának, mint ami Popovskinak bűnéről róható föl; s arra sem vetve, hogy Popovski egyetlen barátja azoknak az orosz tiszteknek, akik akkortájt Kragujevacon tartózkodtak, s hogy azok majd kérdezősködni fognak utána, s ha megtudják, mi történt, jelentést tehetnek udvaruknál, amelytől az ő tulajdon szerencséje s a népnek java is függ.

Úgy hiszem, ez az eset magában nyilvánvalóan mutatja, hogy Miloš nem ismeri, mi az isten előtt való bűn, sem azt, ami embernek szegény. Két-három nappal Popovski halála után Kragujevacra utazik Miloš, s fogadván őt Szasalszkij orosz százados, és Popovskit nem látva, s azt sem tudva, mi lett vele, kérdi: „A gygi zsi goszpogyiny Popovszkij?” Arra Miloš elfordította a fejét tőle, és füttyögésbe fogott, s csak kíséretéből válaszolta valaki, hogy bizonyos ügyben elküldték valahova.

De amint Szasalszkij ellépett tőle, Miloš nyíltan így szólt: „..... apádat, azt kérded, hol van Popovski? Amott a Svilajnicánál a bozótosban, eredj te is utána, ha annyira hiányzik!”

Popovski természetre igen alacsony volt, s megöletésekor még be sem töltötte huszonötödik életévét; különös képessége volt kín és nehézség nélkül megtanulni mindent. Még az ötödik osztályt sem végezte el Újvidéken, de németül úgy írt, mint ki németnek született. Szerbiül — helyel-közzel az óslávval elegyítve — úgyszintén igen kiválóan írt, értette módját a guzlicán, gitáron, tamburán való játéknak, a kártyának, a dámajátéknak, a sakknak, s végezetül értett az órajavításhoz is. Igen nyájas volt, s mindaddig, míg ütni nem kezdték, kedélyes és tréfálkozó, ám utána gyakorta lett gondolataiba mélyedő, és sok ízben mondotta barátainak, hogy inkább kívánja a halált, mint az életet. Különös vonalmat érzett a tetszetős öltözékek s minden más ékszer iránt. Miloš nem röstellte egy köntösét, amelyet — mint mondják — Popovski csak egyszer öltött magára, lutrira tétetni (négyezer garasért) az idén ősszel, mikor leányát megkérték, s maga kényszerítette hivatal-

nokait, hogy aláírjanak. Popovskinak azokat a ruháit, amelyeket megöletésekor viselt, nyíltan hordják magukon a legények, akik megölték; s csibukjából maga Miloš sem áttal pipázni a mai napig.

Magam olyat nem hallottam, hogy Miloš világi hivatalnokai közül bárkit is megveretett volna, de beszélnek, hogy Đorđije Parezanra, a volt lepenicai kenézre, a belgrádi kancellária Nagy Ítélszékének s a kragujevaci Magisztrátusnak tagjára 1831-ben száz botütést mértek. Ellenben a papi rendből megverettet mindenféle rangúakat, akár egyéb közönséges embereket is. Bizonyos Simon szerzetesre, aki megannyi csendőn át Milošnak papja volt, ötven botütést mértek, nem tudom, miért. 1826-ban Miloš megvádolta a karanovaci esperest, hogy a karanovaciakat fölbújtatta kenézüik, Petar Lazarević ellen, s azért ötven botütést méretett rá, majd másnap virradatkor az esperest fölakasztva találták az istállóban, és olyan szóbeszéd járta, hogy szégyenében akasztotta föl magát. Nekem nem volt módom igazán megtudnom: valóban a szégyentől kötötte-e föl magát, vagy Miloš küldte el hozzá éj-el az embereit, s úgy azok kötötték föl.

A kragujevaci kerületbeli Mečkovac faluból való Radoje pópát azzal a váddal terhelte, hogy feleségének nővérével hált, s harminc botot méretett rá, s leberetváltatta a szakállát, de csakhamar ismét megparancsolta, hogy növesszen újra szakállat s paposkodjék, mint annak előtte. — A bogovadai kolostorfőnökre, Aćim Kneževićre, aki 1826-ban néhány hónappal azelőtt érkezett Szerbiába mint Athoszon volt zárdafőnök, s Miloš maga adott parancsot a püspöknek, hogy tegye meg őt kolostorfőnöknek, panaszt tettek a szerzetesek, hogy egyikükkel valami törvénytelenséget akart elkövetni; azért Kragujevacban úgy megverték, hogy utóbb, mikor átjött ide, bele is halt sebeibe (úgy hiszem, a Kobilj kolostorban).

1829-ben egy užicei kerületből való szerzetesre, aki Törökországból rabolt lányt vett feleségül, huszonöt botot mértek. Mikor a verésre elővezették, én mintegy tréfaképpen megjegyeztem Milošnak, hogy egyházfikat megveretni szégyen, s az nemcsak arra vet szégyenfoltot, akit vernek, hanem az egyháza és a törvényre is; Miloš akkor torokhangon nevetve odakiáltotta Pavle Radomirovićnak: „Jer csak, apó, hadd halld, mit beszél Vuk! Azt mondja, papot s barátot nem való megveretni. Hogyisne veretném őket én, ha néhanap maguk is összeverekszenek egymás közt?” S így már gúnnyal el is volt ütve. 1832-ben a požarevaci kerületből való bizonyos pópára, aki hatvanadik éve körül járt, s fia a *tiszti gárdában* szolgált, negyven botot mértek, mert akaratlanul, a falubírótól félrevezetve, újrakesztett egy embert, akinek első felesége élt még.

Egy pópa — most nem tudom, melyik faluból való — parókiájában elválasztott egy embert a feleségétől, s egyiküknek elbocsátólevelet adott; ahogy ez Milošnak fülébe jutott, a pópát Kragujevacba hívatta, s az *egész elbocsátólevelet megetette vele.*

Írnok és titkár nem számít hivatalnoknak, sem tanító; azért is verik őket, akár más köznépbelieket. Imént mondtuk, mint verték meg Belgrádban Miloš titkárát, Aleksa Popovskit, őt azonban mégis jószerevével suttyomban ruházták meg, a Nagy Népi Itélőszék első titkárát viszont, Đoka Protićot (ugyanazon ítélőszék mostani elnökét) Miloš nyilvánosan deresre vonatta, és hatvan botot méretett rá, mert viszályba keveredett feleségével és apósával! Mikor Miloš nagylelkűséget tanúsítva Đoka Protić iránt, kárpótlásul megvertetéséért, megtette őt a Nagy Itélőszék tagjává, helyére titkárnak Mojsilo Janković került, akit szintűgy nyilvánosan deresre húztak.

Az elbocsátások s áthelyeztetések általában minden ok nélkül valók voltak, s csupán Miloš egyedüli akarata és parancsa szerint történtek; ha úgy tartja kedve, hogy még jobban megszegyentíse, akit kidobát vagy áthelyeztet, akkor rávesz valakit, hogy tegyen panaszt rá, vagy maga mond bármi indokot, és senkinek sem szabad firtatnia, igaz-e az indok vagy sem;

Hogy Miloš bármely hivatalnokát mindennemű indok nélkül kidobathatja hivatalából vagy visszahelyeztetheti ugyanoda, számomra nem tetszik annyira különösnek, amennyire az, hogy akire csak választása esik, az *köteles* a hivatalt elfogadni, s hogy a hivatalt viselő semmiféle indokkal nem hagyhatja el azt önkaratából. S h ez nem így lenne, sokan látva, milyen üldöztetésben van részük a hivatalnokoknak, s mily keserű kenyér a szolgálat, kimentenék magukat olyan ürüggyel, hogy nem valók a hivatalra (kiváltképp a kerületi ítélőszékeken, ahol a fizetség csekély, s az ember olyannyira a munkájához van kötve, hogy nem mozdulhat semerre — s még a Nagy Itélőszékeken és Miloš udvarában), más meg, nem tudva ezekről, fölvenné a hivatalt, majd nem tudván elviselni, otthagyná. A kerületi ítélőszékeken akadnak emberek, akik szíves örömet fizetnének évente annyit, amekkora fizetésük maguknak van, csakhogy — ha lehetne — békén s szabadon élhessenek otthon, s a maguk dolga után nézhessenek.

Csakhogy ha bárki azzal az ürüggyel hozakodna elő, hogy nem való a hivatalra, Miloš van oly arcátlan, hogy azt mondja neki: „Hacsak tehetném, magam sem szolgálnék” — feledvén, hogy a nép látja, hivatalában ő mily felséges életet él, s amelltt számlálatlan kincset harácsol, másoknak meg, míg szolgálnak, pocsékba megy az is, amit előbb saját verejtékükkel szereztek, s akadnak — kivált a hozzá közelebb levők közül —, akik rabszolga módjára tengődnek, elátkozva életüket és azt az órát, amelyben születtek, és úgy is pusztulva el, mint a férgek.

Ahogy Miloš világi hivatalnokokat kidobát s áthelyeztet, úgy tesz a papsággal is. A kragujevac kerületből, Zabojnica faluból való bizonyos Sima esperest legelőbb Zabojnícából Topolába helyeztetett, Topolából Šabacra, Šabacról Kragujevacra, Kragujevacról Požarevacba, Požarevacból Belgrádba, az ősszel pedig Belgrádból Smederevóba, ahol, úgy hiszem, most sem egyházmegyei kerülete, sem parókiája nincs, amint Kra-

gujevacon sem volt! Majd ennyi helyet cserélt Milosav kragujevaci es-peres is, aki most másod- vagy harmadízben van Belgrádban.

Nemcsak hogy Miloš a hivatalnokokat ily önkényesen kidobhatja s áthelyezteti, hanem éppoly önkényel rendelkezik minden ember vagyona fölött is Szerbiában, olyannyira, hogy senki sem valódi gazdája semminek. Ő maga javára falvakat telepít el, mint például eltelepítette Rvatsko falvát Topčider fölül, hogy legelőt nyerjen a maga számára. Embereket elüldöz házukból, s más kerületekbe helyez át, mint például amint az ősszel elüldözte Živan Parazlamát Belgrádból Čačakra, csupán mert azzal vádolták, hogy olyasmit mondott, miszerint Szerbiában, kiváltképp pedig Belgrádban nem élhet meg az ember, ha Oroszország vagy valamely más keresztény birodalom ezt az országot föl nem karolja, s hogy *éjszakánként eljárt Koceb s Szasaljszeij orosz tisztekhez.*

Ugyanez idő tájt elűzte Belgrádból az akkori volt esperest, Jovan pópát a Branići nevű faluba, s nem egyéb okkal, mint hogy a püspökkel szeretetben élt! Hatvan-hetvenesztendős embert, aki Belgrádban élte le életét, házából s birtokáról feleségével s eladósorban levő leányaival akik Belgrádban születtek s nevelkedtek, elűzni falura!

Elvesz az emberektől a maga szükségletére vagy tönkretesz házat, vízimalmot s más ilyesmit. Így például 1821-ben Stanka nevű ágyasát bizonyos Mitrić nevű kragujevaci kereskedő házában szállásoltatta el; majd hogy Stanka valami rágalommal illette Mitrićet, akkor ő megverette azt, és egyszerűen elvette tőle a házat, s őt magát kiűzte belőle. Miloje kragujevaci esperestől még tavalyelőtt hallottam, hogy kragujevaci házában tizenegyen váltották egymást bentlakók gyanánt, s mint mondja, „egy sem kérdezett engem, mikor a házba jött, hanem mindegyiküket a Fejedelem küldte”.

Belgrádban, palotái körül ki tudja, hány embernek vették el házat, csak mert ő úgy akarta. Így a nyáron azt is beszélte, hogy elveszi Toska vízimalmát Topčideren, amelynél palotáját megépíttette. Ilyen példa számlálatlan akad; íme, most, ezt írva, hallom, hogy a smederevói kerületben csak pusztá konokságból sorra leromboltatott bizonyos vízimalmokat. Kragujevacban a palotája felső emeletére szolgáló árnyékszéket *a más udvarába* állíttatta föl, s az úgy közelíthető meg, mint holmi fölülről fedett s oldalról zárt hídon keresztül!

Bizonyos Bumbulović nevű belgrádi kereskedő halálos ágyán írásos végrendeletet készíttetett, amelyben testvéröccsére is hagyott ezt-azt; ám hogy holta után öccse Belgrádba jött a rátestáltakat átvenni, a végrendeletet semmi áron sem tárták elé, hanem csak úgy adtak neki valamit Miloš kénye szerint.

Szintúgy bizonyos belgrádi kereskedő, Laza Pančo gyermeke nem lévén, egész vagyonát feleségére testálta; ám ő meghalván, Miloš rancsot adott a belgrádi Magisztrátusnak, s vagyonát átírták, és ami rancsot adott a belgrádi Magisztrátusnak, s vagyonát átírták, és ami Belgrádban panaszt tett bátyjára, Stefan Miloševićra, hogy az apjuktól

majd húszezer garast örökölt, s neki semmit sem adott belőle. A belgrádi Magisztrátus úgy ítélkezett, hogy Stefan ebből a vagyonból, amiről maga is elismeri, hogy örökölte, hűgának köteles átadni egyharmad részt; de minthogy Stefan erre nem volt hajlandó, azért megjárta Kragujevacot, s Kragujevacból Miloš azt parancsolta, hogy ebből a vagyonból legelőbb vétessék háromezer garas a belgrádi eklézsiának, majd a fennmaradókból Stefan adja át hűgának a harmadrészt. Ugyanennek a Stefan Miloševićnak a felesége idő előtt szült gyermeket, s megállapították, hogy leányfővel vitte a házasságba; az okból Stefan elment Kragujevacra, hogy feleségétől elváljon, ám Miloš engesztelésül *nekiajándékozta apósának* tízezer garas ára házát, s megparancsolta a belgrádi Magisztrátusnak, hogy a házat írják át rá. A szerencsétlen apósnak, akinek még fiúgyermekje volt, sírva kellett a Magisztrátusba a ház okmányait elhoznia, s a házat a vőnek átengedni. 1830-ban, éppen az idő tájt, amikor a törvényeken Kragujevacon az utolsó simításokat végezték, híre ment, hogy a Miloš által 1821-ben megöletett boldogult Nikola Nikolajević felesége pénzt birtokol; azért Miloš az asszonyt Kragujevacra rendeltette, odahaza pedig zegét-zugát fölforgatták, míg valahol egy agyagkorsóban rá nem leltek mintegy négyszáz dukátra, s azokat Miloš mind egy szálig elvette, nem gondolva azzal sem, hogy az asszonynak apró gyermekei vannak, sem azzal, hogy Nikolajević, ha bűnös volt is, bűnéért a fejével fizetett.

Két smederevói, Antonije Pročić és Gavriilo Popović, akik hébe-hóba különféle hivatalnokok is voltak, mestert hozattak Bánátból, s az vett nekik s kiegészített hatvanezer téglát, hogy maguknak házat építsenek; ám Miloš a nyáron, mikor Topčiderban építtetni kezdte palotáját, hallván híret ezeknek a tégláknak, parancsot ad és bármi kérés és alku s fizetség nélkül a téglát mind elszállították Topčiderbe, és palotájába beépítették.

Ha Miloš vendéget fogad valahol, azon helység mesterembereinek s kereskedőinek kölcsön kell adniuk hálókalkalmatosságaikat (derékaljakat, paplanokat, vánkosokat s lepedőket) s egyéb bútordarabjaikat, s olykor még házukat is kiüríteni tartoznak. Van, hogy az így átadott holmik azonnal visszakerülnek, de megcsúszhat az is, hogy hónapokig elmaradnak, vagy odavesznek egészen.

Előbb említettük, hogy a főszolgabíróknak esztendőre két-két munkavégző van rendelve az adófölből, s hogy őket más helyt, azon kívül, ahol ő székel, semmilyen munkára sem foghatja; ezen a nyáron azonban olyan szóbeszéd járta, hogy ez is megszűnik; Milošnak viszont az egész ország dolgozni tartozik: amennyit, ahol, s amit neki kedve tartja.

Kragujevac, požarevac, batočinai, belgrádi, rakovicai és topčideri udvartartásának a környező falvak vágják s szállítják az ölfát, hordják be a szénát a mezőről, kerítik a legelőt, szántanak, vetnek, kapálnak, aratnak stb. Még az užicei és sokói kerületből is jönnek emberek kaszálni Kragujevacra s Topčiderbe, a szénagyűjtésre pedig nemcsak a

mesterembereket és kereskedőket meg azok segédeit és inasait terelik ki, hanem az asszonyokat és hajadonokat is; *saját szemmel láttam* Kragujevacon 1829-ben, éppen mikor a törvények írása volt a legfőbb foglalatosság, hogy Miloš legényei lovakon lenyargaltak a csársiba, botokkal kezükben, s kivertek, akit csak ott leltek, minek folytán a boltokat sorra be kellett csukni. Ezeken kívül művelik még a szőlőket is Topolában (amiket Kara-Đorđija telepített), Strgariban, Vračarban és Smederevóban; őszidőn egész hegyoldalakat kerítenek el, csak hogy a maga s kegyeltjeinek disznai kedvükre makkozhasanak; egész hegyeket s völgyeket kerítenek el vadaskerteknek; ha palotát vagy bármi más lakot építtet, a nép vágja hozzá s szállítja helybe a faanyagot, s végzi mindazokat a munkákat, ami mesternek nem kötelessége; beszélik, hogy a belgrádiak az elmúlt két esztendőben két palotájára, a belgrádira s a bečđeridire mintegy huszonkétezer garas ára robotot tudtak le.

Ha valahol Milošnak valamely legénye úton van sürgős küldetésben, s lova kidőlne, csak befordul az első faluba, s fölkap az első útjába akadó lóra, a sajátját pedig otthagyja a kocsmában vagy a falubírónál, hogy pihenjen, s viseljék gondját; s ha amaz is kidőlne alóla, elhagyja azt is, mást fölnyergelve, úgyhogy az ember olykor hosszan kénytelen utánajárni a saját lovát keresvén. Hogy az asszonynépség szalmát gyűjt és szilvát szed, arat és szüretel, s egyéb ilyen mezei munkákat végez, az mind férfirobotnak számít; de az asszonynépnek (városon, pl. Kragujevacon, Belgrádban s Požarevacban) megvan saját tulajdon robotja is, azaz lent tilol és gyapjút kártol, fon, sző, híméz, varr, takarít. Ünnepes vasárnap pedig a legszebb s legfiatalabb menyecskék reggel mind eljönni tartoznak a palotába, Milošt fogadni a kapuban, amint az megérkezik a templomból (Kragujevacon rendszerint nyilvános ágyasával), hogy kezet csókoljanak neki, majd a palotában, a szobában vagy az erkélyen (amint őt magát, úgy a többi városbeli hivatalnokot s kézművest is, akik őt a templomból hazakísérni szokták) kit édességgel s vízzel, kit pálinkával, kit frissítő falatokkal s egyébvel kínáljanak.

Eme menyecskék közül pedig a legszemrevalóbbaknak s legalkalmasabbaknak vagy akikkel Milošnak gúnyt űzni tartja kedve, ott kell maradniuk, hogy ebédnél is fől szolgáljanak az asztal körül. Egy ízben Miloš (1830-ban) nyíltan megfenyegetett bizonyos csinos Macát, egy kragujevaci céhmester feleségét, hogy a korhely természetű Moskov víz-hordót küldi el érte a víz-hordó kordéval, ott fölülteti a hordó tetejére, Moskov meg énekelni fog, ahogy csak a torkán kifér, s úgy fogja a csársin át a palotába szállítani őt, ha magától nem jön el az asztal körül fől szolgálni.

Olykor Miloš ír Belgrádba, s onnan küldenek hozzá közsajhákat, hogy asztala körül fől szolgáljanak, s amúgy a kastélyban egy ideig. S ha valamely különös lakoma adódik, akkor az első hivatalnokok asszonyainak is ott kell lenniük, hogy fől szolgáljanak az asztal körül, pl. Kragujevacon Davidović feleségének, Belgrádban s a Belgrád környéki palo-

tákban pediglen mindkét Simić feleségének. Ha Milošnak táncolni támad kedve, házról házra küldi a pandúrokat, és magához szólít vagy minden asszonyt és leányt, vagy csupán némelyeket név szerint, hogy táncoljanak vele, ahol neki tetszik, akár a templom előtt, akár az ő palotája előtt; ám ha bárhol a városban menegzőn vagy holmi vigaságon éjnek idején énekszó s kurjongatás hallatszik, hányszor küld oda legényeket, s tiltja meg azt, mondván: nem alhat attól.

Sőt, ezt nemcsak ő teszi, hanem ágyasai is, ha ő maga nincs otthon: így egy ízben, 1830-ban, ősz előtt, énekszó hallatszott a fonóból, mikor épp Miloš Rakovicában volt; ez annak a háznak a közelében történt, amelyben a törvények befejezésén munkálkodtunk, majd két puskalövésnyire a palotától, mégis egyszeriben megjelenik Miloš legénye, s így szól: *Jelena úrasszony parancsolja, hogy hagyják abba az éneklést.*

Számosan házasodnak s számosan válnak el az ő akarata szerint. Stojan Simić nyíltan bevallja, hogy sohasem házasodott volna meg, ha ő rá nem kényszeríti; Avram Gašparević meg, gyermekeinek mostani nevelője, ha valaha is a maga akaratából megnősül, bizonyosan nem veszi feleségül azt, akit elvett, de ha már egyszer azt vette el, 1829-ben biztosan nem hagyta volna el, ha ő nem parancsolja úgy neki. Milošnak Trifun nevű *večil-arč*-a (ami olyasmit tesz mint a Haushofmeister) az ő beleegyezésével Belgrádból nősült, s asszonyát elhozta a kragujevaci kastélyba, ahol előbb maga is élt. Mikor Miloš látja, mi szép s ifjú is a menyecske, első nap ebédnél az asszony előtt, aki az asztal körüli fölszolgálatban foglalatzkodott, nyíltan így szólt: „Nicsak, az anyja mindenségit . . ., micsoda menyecskét sikerült törbe csalnia s elcsábítania! Mit kezdhet ő egy ilyen asszonnal? Nézzétek csak, micsoda ruhát csináltatott neki! Pedig nincs egy árva fityingje sem, és azt is csak hitelre vette!” — s más ilyen szókkal szokta nap nap után férje ellen hangolni az asszonyt. Ahogy ez Trifunnak tudomására jutott, keresett a városban egy kis házat, amit bérbbe vett, s asszonyát ki akarta vinni a palotából; ám amint erről Miloš tudomást szerzett, megparancsolta, hogy a férjre verjenek rá huszonötöt, majd száműzte Šabacra, az asszonyt pedig ott fogta a palotában.

VELJKO PETROVIĆ HAJDUK

Veljko Petrović Hajduk, a krajinai vojvoda és negotini kommandáns 1780 táján született Crna Rijekában, Lenovci faluban. Midőn Pasmandžija zsoldosai a belgrádi sereggel verekedvén fölperzselik és kirabolják Lenovcit (amely később a Negalica nevet kapja), miként sok környező falut is, Veljko, a tíz-tizenöt éves gyermek, odahagyja apját, anyját és testvéreit, elmegy Vidinbe, s elszegődik valami törökhöz birkákat őrizni, vagyis voltaképp más juhászok cselédjének; majd egy idő után továbbáll Požarevacba, s ott elszegődik egy vojvodához, hogy étékkészítője

legyen. Miután itt is eltöltött bizonyos időt, húsvét napján a legényekkel késő estig a kólót járta, ezért nem készül el időre a vacsorával gazdájának, azért az űzőbe veszi, hogy helybenhagyja, ő meg kereket oldott, és beállott a *hajdukok* közé Stanoje Glavašhoz, s velük töltötte a nyarat (1803-ban). Midőn a tél beállta előtt a hajdukok rejték helyükre vonultak, Glavaš a smederevói kerületben, Dubona faluban talált számára helyet egy embernél, mintha annak juhait őrizné. S így a rejték helyén, juhórzó bérszolga gyanánt, megházasodott abban a faluban, elvéve házastul, mindenestül bizonyos özvegyasszonyt, Stanoje Glavašnak rokonát vagy fogadott nővérét, ki nem tudta róla, hogy hajduk, hanem valódi bérszolgának hitte. Mikor 1804 elején kitört a lázadás a dáhik ellen, egy este titokban felöltözött egykori gazdájánál hajdukruhába, s fölcsatolta fegyvereit, majd úgy, díszben megjelent felesége előtt a házban, mire az asszony, amint meglátta, döngetni kezdte kezével a mellét: „Jaj szegény fejemnek, hajdukhoz mentem hát feleségül!” Ő azonban megvigasztalta, és megfenyegette, hogy senkinek se áruljon el semmit, majd elment, hogy társait megkeresse. A lázadás kitörésekor legelőbb Stanoje Glavašhoz csatlakozott, majd átpártolt Đuša Vulićevićhez, a smederevói kerület fejéhez, s vele tartott s küzdött majd két esztendeig; mikor pedig Đuša (1805-ben) elesett Smederevóban, ő ott marad annak öccse, Vujica mellett; ám időközben maga is szert tett egynéhány legényre, s megtétette magát bulukbasinak. Azon a télen, kis- és nagykarácsony között egypár legényével részegen bement Smederevóba, s elrabolt bizonyos törököket, kik előbb már megadták magukat a szerbeknek; azért a szerbek ítélszék elé idézték, ő azonban nem merészkedett oda, hanem ismét hajduknak állt, s legényeivel úgy rejtőzködött és bujdosott mindenfelé Krajinában, míg valahol, midőn a szerbek arra készülődtek, hogy bevárják a törököt, elő nem állt szép számú legényseregével, s meg nem adta magát Fekete Đordíjének, s úgy minden megbocsáttatott neki.

1807 elején, midőn a szerbek elfoglalták Belgrádot, Veljko kérlelni kezdte a szerb Tanácsot, adja hozzá beleegyezését, hogy a paraćini kerületből átmenjen Krivi Virbe, s ott föllázítsa Crna Rijekát vagy a Kis-Timokot, hogy majd elragadja őket a töröktől, s ehhez a vállalkozáshoz mit sem kívánt egyéb segítséget, mint egy lobogót s egy nyílt levelet, hogy ama vidék minden bujdosója vagy jövevénye közül, kinek csak úgy tartja kedve, az mind szabadon velük tarthat arra a vállalkozásra. Az ottani szerb tanácsnokok jószerével azt sem tudták, mi fán terem a Krivi Vir vagy Crna Rijeka, mert még nevüket sem hallották addig, csupán most az ő szájából; azért előbb mind elutasították őt, de mikor már nap nap utáni kéréseit végre elutálták, így szólt Mladen, ki rangidős volt a Tanácsban: „Ugyan, küldjük el, emberek, ha már ennyire köti az ebet a karóhoz, s ha isten is úgy akarja, ha mit elragad, az csak jó: országunk terebélyesedhet általa; ha odavész, s kudarcot vall, a mi lelkünkön nem fog száradni, hisz ládd, hogy nem nyug-

hatik, s engedély nélkül is el fog menni.” Így hát megadták neki a lobogót, s a nyílt levelet, melyben bulukbasinak nevezték ki, s megengedték, hogy ama vidék bárki jövevénye, kinek úgy tartja kedve, szabadon csatlakozhat hozzája; s adtak még hozzá pár száz garasnyi pénzt s némi lőszert is. Veljko most a lobogóval s a levéllel közel száz mindenféle szökevényt s csavargót gyűjt maga köré arról a vidékről, s átvág velük egyenest Krivi Viren, betör Podgorac faluba, majd ott, a toronyban foglyul ejt egy béget. Igaz, a béggel nem volt tíz-tizenöt léleknel több, de a torony szilárdan állott, azért napvilágnál semmit sem tehettek vele; napszállatkor viszont Veljko lelt a faluban néhány hordót s dézsát, azokat megtöltötte szalmával s szénával, majd odagörgetve a torony tövébe, meggyújtotta őket, s úgy lángra kapott a torony is. Hogy a torony égni kezdett, a bég megadta magát. Veljko ott, a bégnél talált a tüzszöben nyolcszáz dukátot, s még annál a két kalmárnál, kik marhavásárlás végett jöttek hozzája, s ott rekedtek, két, ezüstpénzzel dugig tömött zaboszsákot; azonkívül elszedte a törököktől minden fegyverüket; a ruhaneműekből pedig, ami a törökökön jobb volt, azt elcserélték a maguk hitványabbjára (Veljko a béggel, legényei pedig a többi törökkel), úgy Veljko magához vette a bég paripáit is, annak pedig odaadta a maga lovát, s majd másnap a többi törökkel szépen elkísérte őt Törökországba. Ezt követően Veljko parádéra összegyűjtötte mind a legényeit, s az egyik iszák ezüstpénzt egyenlően elosztotta mindőjük között; úgy osztogatta szét a bég embereinek fegyvereit is; amit pedig a bégtől s a két kalmártól vettek el, néhány szépmívű pisztolyt s törököt, azok közül a legjobbakat magának választotta, a többit meg fontosabb legényeinek ajándékozta, mondván egyiknek: „Fogd, te bimbasim leszel!”, másnak: „Te bulukbasim leszel”, harmadiknak: „Te zászlósom” és így tovább. Azután meg a másik iszák pénzt lepecsételte, s bimbasiája által elküldte a Tanácsnak, s megírta neki, hogy isten segedelméből nyerte el azt, s *bimbasiája által* küldi nyereségének ezt a részét a népi kasszába. Midőn a bimbasi ezeket a pénzeket a levéllel elhozta s átadta a Tanácsnak, a tanácsnokok azt sem tudták, azon képedjenek-e el előbb, mint juthatott Veljko menten annyi pénzhez s küldhette el nekik, vagy hogy honnan kerülhetett bimbasi, ha ő maga is csak bulukbasi! Végére behívták a bimbasit, s kérdik tőle: „Ki vagy te?” S ő feleli: „Veljko nagyúr bimbasi.” — „Ha te bimbasi vagy, mi akkor Veljko?” — „Ő — mondja — nagyúr.” Nos, ha a nagyúr s a bimbasi követeltek volna a Tanácstól, akkor több beszéd is eshetett volna, de minthogy éppen adtak, a Tanács szíves örömet átvette az iszák pénzt, s megköszönte mind a bimbasinak, mind a nagyúrnak.

Amint hallják a más albasák és bégek Crna Rijeka-szerte, mint járt ez a bég Podgoracban, menten mind Vidinbe s más környező várakba s városokba szöttek, Crna Rijekát pedig Veljkónak hagyták; ám az nem akarta az egész népet mindenestül seregbe szólítani (mint szokás volt), hanem egybegyűjtött még valamennyi zsoldost és önkéntest, a

népnek meg meghagyta, hogy végezze mindenki a maga dolgát, s ő majd megvédi őket a töröktől, csupán seregét lássák el rendben étellel; majd utána valami faluban ütött tanyát télire, mert bár még korán volt, már leesett a hó. Midőn a töröknek eközben tudomására jutott, mi folyik Crna Rijekában, s megszimatoalta, hogy Veljkónak nincs nagy serege, fölkerelkedett Vidinből pár száz török, és elindult ellene; hogy utolsó szálláshelyükre érkeztek a másnapi rajtaütés előtt, akkor maga köré gyűjtötte minden legényét, s mondta: „Testvérek! A törököt itt nem várhatjuk be, mert ők sokkalta számosabbak, mint mi; hanem gyerünk, isten nevében, üssünk rajtuk ma este mi, s ha valahogy meglepnénk s szertezúznánk őket: jó; ha meg mit sem bíránk velük, akkor az éj leple alatt: irány az erdő!” S majd fölkerelkedve elindult legényeivel, s közel lopóztak, és besurrantak a török táborba; akkor aztán egyszeriben mind tüzet nyitottak puskáikból, és kiáltozni kezdtek törökül: „Meneküljünk! Sztétver bennünket Veljko hajduk!” A törökök a lövöldözésre s kiabálásra fölriadtak álmukból, a lovaik meg, eltépdesve kötőfékeiket, hanyatt-homlok vágattak át a táboron s tiporták rajtuk magukon is; így a törökök szertefutottak, ki gyalogosan, ki meztláb, ki fedetlen fővel, s az egész tábort otthagyták a szerbeknek. Akkortól fogva Veljko legényei, bimbásijai s bulukbasijai előtt megmaradt *nagyúrnak*, a Tanács és Fekete Đordije előtt *bátor vojvodának*, az egész vidék törkjei előtt pedig *rettenetes ellenségnek*.

1809-ben a kamenicai összeomlás után Banját őrizte a töröktől, s a Tanács elküldte hozzá Stefan Živkovićot intézőnek vagy tanácsadónak, attól tartva, hogy túlságos vintusában és vakmerőségében seregét bele ne űzze bolondul holmi kalandba, hogy odavessen. Banja körül a törökkel tusakodtában sebet kapott ő s Živković is. Miután a törökök bekerítették, s néhány hétig vesztegzár alatt tartották őket, helyzetük napról napra szorongatottabbá vált, mindaddig, míg Mladen és Vujica segítségükre nem sietett seregével. Amint észrevették s fölismerték a szerb sereget, Veljko, aki Živković előtt kapta sebet, s már lábadozott, legott lovára kapott, s a török seregen át kitört a szerbekhez, majd utasította őket, hol emeljenek sáncot azon az éjszakán, s honnan űtnek majd rajta a törökön; aztán az ellenségen keresztül ismét visszatért Banjába seregének sorait rendezni, hogy kellő időben az is rajtaüssön, ahol szükséges. Midőn emezek a kinti szerbek este arra a helyre érkeztek, ahol Veljko mutatta, hogy ássanak sáncot, akkor az egyik szerb katona puskája szerencsétlenül elsült magától, mire a szerb sereg egyszeribe megzavarodott és visszahőkölt, Veljko meg a puskaördülést hallva azt gondolta, hogy a szerbek megtámadták a törököket, s támadásba lendült ő is belülről, ám a török visszavetette. Hogy megvirradt, s a szerbeknek a megbeszélt helyen nyoma sem volt, hanem lobogóik amott lengedeztek a távolabbi hegyeken, akkor Veljko, nem tarthatva tovább magát Banjában (mert a törökök még vizét is elrekesztették), s nem lévén több reménye sem a szerbekben, arra az elhatározásra jutott,

hogy seregével kitör a török gyűrűből, s ki átjut, átjut, ki meg ott marad, az maradjon is. Amint szobájában a szokásra készülődik, kérdik tőle a legények, mitévők legyenek Živkovićyal, aki a szomszédos szobában sebesülten hevert; ő nagy hangon, hogy Živković is hallja, így válaszolt: „Mitévők lennétek? Ha járni bír, hadd jöjjön, akár a többiek; ha meg nem bír, vágjátok csak le a fejét, s vigyétek magatokkal, hogy ne jusson a török kezére.” Ahogy Živković hallja e szavakat, azt gondolja: „Nofene! Amilyen bolond ez, még képes megtenni!” — Azzal már talpon is termett amúgy sebesülten, s az elsők között eredt futásnak.

Midőn a török azon az őszön megszállta a Moravát, zoldosaival Veljko a környező helyekről nagy pusztításokat vitt véghez a soraiban, nyugtalanságban és rettegésben tartotta őket. Mikor meg Belgrádban tartózkodott az újesztendei gyülekezeten, panaszt tettek rá holmi aprókenézék s ilyen-olyan bulukbasik azokból a kerületekből, amelyekben ő parancsolt, hogy egy s más leányokon erőszakot tett, legényei meg valakiktől marhát s juhot loptak, és törököktől származóként adták el őket; azért őt a Tanács várfogságra ítélte, de szerencséjére aznap nem vetették tömlőcbe, hanem azt reggelre hagyták, ő meg estére egybegyűjtötte legényeit, s azt mondta nekik: „Testvérek! Úgy hittem, avégett hívatnak Belgrádba, hogy megtudakolják tőlem, hány sebet kellett kihevernem ezen a nyáron, hány emberem veszett oda, hány maradt nyomorék, hány bombarda süvített el a fülem mellett, hány lovat lőttek ki alólam, s van-e miből zsoldot fizetnem a legényeknek; erre ők azt kérdik, hány leányon vettem erőszakot; s holnap a várba akarnak zárni; hanem szedjétek a sátorfátokat, s menjünk innét!” Azzal fölkerekedett minden legényével, s még az éjszaka megszökött Belgrádból. Ahogy reggelre Smederevóba értek, ott leszálltak lovaikról, majd megpihentek s megébédeltek, ésmondotta mindannyiuknak, hogy Belgrádból szöktében egyenesen Milenkóhoz tart Porečba: „Eddig — mondta — szöktem, de innentől komótosan megyek tovább; aki kész küzdeni és halállal szembenézni, az tartson velem!” Ebéd után Smederevóból átkelt a Moraván, s le, a požarevaci kerületen át egyenesen Porečba, ahol Milenko tárt karokkal fogadta, s ötszáz garast ítélt neki hónapjára, bimbásijai és bulukbasijai közül a kinek kétszázat, kinek százat, a legényeknek meg, mint a többi zsoldosnak.

Amikor 1810-ben az oroszok átkeltek Krajinába, legényeivel kivonult ő is eléjük, s majd egész nyáron át velük együtt vitézül csatározott a Duna s a Timok környékén, és bátorságáért végül aranyordót érdemelt ki; a tél beállta előtt aztán Varvarinba vezette az orosz sereget, s ott ama dicső ütközetben bal karján megsebesült, s utána a keze kissé nyomorék maradt (ujjait sem jól begörbíteni, sem kinyújtani nem bírta). Azon a nyáron valahol a töröktől igen szép mívű kardot kapott, ezüsttel s arannyal kivertet s kövekkel ékesített, s majd az orosz sereg ottani feje által elküldte azt Kamenszkij tábornagnak ajándékba, ám az visz-

szakúldte neki, szabadkozván, hogy ő nem érdemesült oly kardot viselni, hanem viselje azt az a vitéz, ki a töröktől kapta; s kétszáz dukátot küldött neki ajándékol.

Jóllehet azon a nyáron találkozott s megbékélt Fekete Đorđijével, őszre csak ismét Milenkónál s Petarnál maradt, s azok újesztendőre (1811-ben) magukkal vitték Belgrádba, hogy embereivel segítségükre legyen, ha összeütközésük adódnék Mladennal s Fekete Đorđijével. Fekete Đorđije s Mladen meg, látva, hogy Milenkónak és Petarnak ő az egyetlen reménysége s támasza, körülhízelegették őt, s levették lábáról, majd még holmi hamis levelet is eléje hoztak, mintha a török megtámadta volna Banját, s olymód elküldték őt Krajinába a török elé, megígérve, hogy nyomban utána küldik a vojvodai oklevelet, s az úgy is lett.

Ugyanazon esztendő nyarán ismét fölkeltek ellene a banjai és Crna Rijeka-i kerületbeli ilyen-olyan bulukbasik és aprókenézek, akik azóta az utóbbi gyülekezeten vajdává lettek, de tőle nem gyakorolhatták vojvodai hivatalukat, bepanaszolták őt Mladennál és Fekete Đorđijenél, s Fekete Đorđije írnokát megvesztegetve elmozdították őt, nagy bánatára, Banjából, és áthelyezték Negotinba, Miša Karapandžić helyére, aki éppen azon a nyáron meghalt. Amint így Negotinba érkezett, más egyéb vagyona, mint lovai s úri öltözéke és fegyverei, nem volt; mert katonáskodván, ha valahonnan bármit is kapott, megosztotta azt mind az övéivel; de itt aztán 1812-ben bérbe vette a Tanácstól ama vidék révjeit és vámjait, s szerencsésen igencsak meggazdagodott, de még azt a nyereséget is szinte teljesen megosztotta a bimbasikkal és bulukbasikkal.

Midőn 1813-ban kitört a háború a törökkel, a Tanács és Fekete Đorđije még három kenézséget rendelt alá segítségül a požarevaci kerületből, hogy védelmezze azt a vidéket a töröktől. Miután más asszonyokkal és gyermekekkel együtt saját feleségét is elkísérte Negotinból Porečba sógorasszonyostul és gyerekestül, egy barátja látogatta meg, aki látván szobájában a különféle ezüstműből való paripadíszeket s más mindenféle drágalátos holmit, kérdi őt este, mikor magukban voltak: miért nem küldte azt is asszonyával Porečba; ő meg így válaszolt: „Hadd vigyék csak az asszonyok s őrizzék az ingüket és harisnyájukat, a vásznukat, fonalukat s kötésüket; ezek itten vitézi holmik, amiket én kardon vettem, s most karddal illő őriznem is; mert ha valaki nem alkalmas azt karddal őrizni s megvédeni, az nem is érdemi, hogy ilyesmit bírjon. Röstellhetném, ha a török idejön házamba, és oly hírem s nevem ellenére mit sem lelne benne.” Barátja tovább akart menni Belgrádba, de ő tartóztatta s marasztalta, így beszélvén: „Jó néhány víg napot töltötünk itt együtt, maradj most is, míg letörjük a kapitány-basát (kiről azt beszélték, hogy seregével támadásra készülte Negotin ellen), s hadd osztozzunk dicsőségben is.” Barátja megkérdezte, mint gondolja letörni most a törököt, s ő azt felelte neki: „Hogy hogyan? Kiállok elébük katonáimmal s zsoldosaimmal, és . . . . . a jó édes anyjukat!” Összesen akkor nem volt parancsnoksága alatt háromezernél több fős serege, s az

sem volt mind ott Negotinban, hanem egy része Brza Palankában állomásozott, a másik Veliko Ostrvóban, a törökről meg tudni való volt, hogy több mint tizenötezeren vonulnak Negotin ellen; azért azt mondta neki barátja: „Igen ám, de most nem csupán albasák támadnak ellened, hanem a szultáni sereg jön feléd, magával vonván gyilkos ágyúit s bombardáit; azért talán jobban tennéd, ha nem vennéd be magad Negotinba, hanem megépítenél még egy apró sáncot valahol az erdőn, s ide csupán annyi gyalogost rendelsz, amennyi a sáncok őrzésére kell, s jó előjárókat állíttatsz fölélük; majd ha a török megtámadná Timokot, te vonulj ki, és várd be ott zsoldosaidal s katonáidtal, s ha szétvered őket: nosza, rajta, vissza Negotinba; de ha a török ver meg téged, ne menj többé Negotinba, hanem minden lovassal s egyéb seregeddel, mi fölös a sáncokban, menj a hegyekbe; s a török jobban fog tartani tőled, míg a hegyekben vagy ezer emberrel, mint ha bírnál ugyan tízezerrel, de itt bekerítene.” Erre ő hangos hahotára fakadt, s így válaszolt: „Ejnye! Ugyancsak inadba szállott a bátorságod a török előtt. Kérjed csak az istent, hogy támadjon ránk a török, s majd mikor megjönnek kozákjaim a Timokról, s mondják: »Itt a töröki« — akkor felkötöm oldalamra a kardom, fölkapok Csutám hátára, s kimegyek a mezőre élélük, te meg kiáltls a kulcsár Petarért, hogy hozzon neked egy flaska ürmösbort, aztán ülj ide, s igyál, közben meg fogd a távcsövet, és nézzed, mint . . . . meg a jó édes anyjukat.” Néhány nappal később ez a barátja szerencsésen eljutott Porečba s onnan Belgrádba, ő meg ott maradt Negotinban továbbra is.

Midőn Redzsep törökjei Ada Kalehból első ízben kijöttek Ključba, hogy ne engedjék Szerbia belsejébe szökni a népet, hanem visszaszorítsák Ada Kalehba, s ott megütözköztek Veljko öccsével, Milutinnal, akkor Veljko fölkerekedett pár száz fős seregével, átkelt a Timokon, s a gyalogosokat ott hagyta a vidini mező fölött a hegyekben, ő meg a lovasokkal leereszkedett egészen Vidinig, és zsákmányul ejtett minden jószágot, mit a vidini mezőn talált, s leölte a törököket, kiket váratlanul a mezőn ért; majd még ugyanaznap néhány ezer birkával s marhával éppen s egészségesen tért meg Negotinba.

Ahogy a török sereg összegyűlt Vidinben, fölkerekedett néhány ezer török lovas, és átkelt a Timokon, csak hogy lássák, hogy s mint van odaát; ám Veljko bevárta őket Bukovča táján, és szerencsésen visszaveterte őket. Ez után harmadnapra az egész török haderő támadásba lendült ágyúkkal és teljes fölszereléssel, s úgy átkelt a Timokon. Ő, meg kell hagyni, azzal a seregével, mit a sáncokból kivihetett, kiállott ismét a török elé, s mondhatatlan bátorsággal rájuk támadott, hogy újból visszavesse őket; ám három-négyszáz lovasával és mégannyi oláh zoldossal sík mezőn mit kezdetett volna tizenöt-tizenhatezer fős török sereggel? Amíg egy sereggel tusakodott, kentő-három kerülgette, hogy hátába kerüljön; így meghátrálni kényszerült, s a török elől égerutat nyerve Negotinba menekült. Azon az éjszakán aztán ismét kivonult Negotinból.

s rajtaütött a törökön; ám az tartotta magát. S így pár nap múltával nap mint nap rendre kiszállt a mezőre, s mondhatatlan vitézséggel verekedett a törökkel, ám az megerősítette állásait, és sáncokat emelt Negotin köré. A töröknek segítségére sietett Ada Kalehból Redzsep és Karadzsa, a havasalföldi kenéz sőt maga a nagyvezír, Rusik pasa is; neki meg abból a csekély seregből is, amivel bírt, legjobb vitézei estek el s váltak harcképtelenné. A török éjjelente közelebb s közelebb férközött a földön át a szerb sáncokhoz, és végtére olyan közel kerültek, hogy már furkóbotokkal egymást üthették. Akkor már ott egyéb ütközés nem volt, mint a sáncokra állított ágyúkból s bombardákból és puskákból. A török ágyúival és bombardáival Negotinban minden tornyot ledöntött s porig rombolt; maga az a torony is, hol Veljko székel, leomlott, s ő a pincébe húzódott le. Végtére elfogyott a lőszer, kivált az ágyú- és puskagolyói, azért hát egybegyűjtött minden ónmécsest és kanalat és tányért, majd puskagolyót öntetett belőlük; az ágyúba meg, ha valahol a török rohamra szánta el magát, legvégül tallérpénzt is tömetett.

Még annak előtte, hogy lőszerét fogytán lenni látta, levelet menesztett a Tanácshoz Belgrádba, hogy küldjenek lőszeret; s fedtte őket, hogy előbb nem gondoskodtak arról, s több lőszeret nem küldtek; majd végül megfenyegette őket, mondván: „Ha isten segít ezt a sebet kihevernem, mely most rajtam van (tudniillik, ha elevenen kikerül Negotinból), lesz okunk azt kérdeni a télen, hogy s mint áll a birodalom.” Belgrádból nyomban küldtek egy hajóra való ágyúgolyót (ugyanazon barátja által, aki azt tanácsolta neki, hogy ne vegye be magát Negotinba), s elrendeltek, hogy Porečban gyűjtsenek össze lőport és puskatöltényt, s küldjék el valamiként, ha csak egy mód van rá; de mindez számára késve érkezett Porečba, s a többiek sem juthattak be Negotinba. Úgyszintén írt Mladennak is, hogy küldjön neki segítséget, ahogy megegyeztek; Mladen viszont, Veljko vitézségében bízva, úgy gondolta, Negotin nem eshet el oly könnyen, ha meg Veljkónak kissé jobban meg is kell kínlódnia, arra ügyet sem vetett, hanem még így beszélt: „Békesség idején csupa dal és tánc a háza tája, s tíz muzsikus húzza az ebédje mellett: csak tantsa magát most is.” S így napról napra halasztva, végül nem küldött neki segítséget.

Most már, hogy a török olyannyira közel férközött, s nem lehetett a síkra kiállani velük verekedni, Veljko éjjel-nappal a sáncokat járta, s az embereit bátorította és utasította, hogy őrizkedjenek jól. Így egyik reggel (augusztus havának első napjaiban) kiszállt egy kisebb sáncba, s ágyútalpon állva rendelkezni kezdett, és mutatta, mint kerítik majd el s állítják helyre a sáncot, ahol a török ágyúk lerombolták; aközben a török tűzmester, észrevéve őt, elsütötte rá az ágyút, s az hátulról telibe találta őt odaátról, félbeszakítva és szentevetve őt, hogy mit sem mondhatott többet, mint: „Tartsá...” — s ezzel a félbeszakított igével az ajkán holtan hullott a földre. Hogy ő így odaveszett, legényei, akik ott körülötte álltak, nyomban holmi szénát kerítettek, ami a lovaknak volt

odahordva a közelbe, s azzal betakarták, hogy az emírek ne lássák; s napszállatig úgy ott feküdt holtan, este aztán öccse, Milutin, legényeivel megragadta, kiemelte a sáncból, s elhantolta a templomnál. Hasztalan titkolták úgy a halálát: a sereg mind egy szálig még aznap megtudta, hogy Veljko nincs többé soraiban; legelőbb valaki azt kezdte beszélni, hogy sebet kapott, s fekszik, más, hogy átsurrant a törökön, és segítségért ment; s hamarosan mind megtudta, hogy odaveszett. Míg ő legényeivel szakadatlan sánctól sáncre járt, senki sem mutathatta jelét félelemnek s balsejtelemnek, hanem mindenkinek bátornak és vígnak kellett lennie, ha nem volt is az; s amint ő nem volt többé, a sereg nyomban azt kiáltotta, hogy nem tarthatja többé magát Negotinban, hanem hogy menekülnie kell, bármilyen áron is. S úgy halála után ötödnapra a szerbek odahagyták Negotint, s visszavonultak Porečba. Utána az egész vidék s rövidesen egész Szerbia tudomást szerzett Veljko elvesztéről.

Veljko termetre karcsú s magas volt, haja barna s bajusza igen csekély, arca megnyúlt, szikár, ajka húsos, orra hosszú, kissé hajlott; s nem sokkal volt harminc évnél idősebb, mikor odaveszett. Szíve s testi virtusa szerint első volt nemcsak Szerbiában, hanem bízvást állítható, egész Európában is a maga mindenütt háborús korában. Akhilleusz és Miloš Obilić korában ő bizonyítva ezek társa lett volna, a maga korában meg isten tudja, egy sorba állhattak volna-e amazok vele. Ám e mérhetetlen bátorságával Kara-Đorđije és Mladen ebben az utolsó esztendőben nem éltek úgy, amint kellett volna. Negotint, éppúgy, mint bármely más várost, nála sokkalta kisebb hős is, de jó előjáró, jobban őrizhette volna; ő meg a mezőn, válogatott lovasok élén ezer mással fölért. Azonkívül *mindenkor* vezérre volt szüksége, aki megmondja neki, mit tegyen; ezt ő maga elismerte, s még hozzátette, hogy minden szerb vezér közül, kiknek oldalán hadakozott, legszívesebben Vujicának és Miloje Teodorović kenéznek hallgatott szavára (Mladenről meg nyíltan beszélt, hogy nem való sereg élére, s a szerbekre megveretés és balszerencse vár, ahol csak ő parancsnokol és vezérkedik). Miként számos nagy ember ismeri a maga erényeit, akként volt tisztában Veljko is a magáival, s gyakorta dühöngött, hogy holmi apró vojvodáknak, kik vojvodaságukat csekélyebb virtussal vagy pénzen s hazugságon szerezték (mint például Džoda Vražogrnački, Jovan Porečki, Živko Kladovski, Milisav Zaječarski), éppoly nevük s tisztességük van, mint neki; s azt szokta beszélni: „Adja isten, hogy a szerb ne vesszen török kezétől, míg csak én élek, mert ha a török rajtunk üt, engem nyomban különbnek vesz némiképp ezeknél a tyúkászoknál; ha meg török kezétől veszünk el, akkor még az asszonyok is meg fognak ítélni engem; s ha én meghalok, isten adjon nekik békét, hogy soha többé háborújuk ne legyen.” Igaz, hogy Fekete-Đorđije szinte jobban félt tőle, mint ő Fekete-Đorđijétől, de a parancsnak jobbra engedelmeskedett, kivált, hogy Negotinba költözött. Valódi hajduk volt, s ezzel a névvel haláláig büszkélkedett s kérkedett. Miként valódi hős, ahol kellett volna is, nem tudott hazudni. Oly őszinte s nyílt-

szívű volt, hogy semmi titkot nem bízhatott rá az ember. Igaz, csekély volt benne az istenfélelem s a lelkiismeret, de mégis, mint igaz hősré, éjszakának kelles közepén mindenféle tanúsítvány nélkül kincset bízhatott volna rá az ember számlálatlanul. Jellemével leginkább ellenkezőt talán csak akkor cselekedett, mikor Belgrádban elárulta Milenkót s Petant. Amennyire sóvár volt pénzre s más, egyéb zsákmányra, harc közben, annyira semmibe vette e holmikát, ha azoknak bővében volt, s akkor bőkezűen másoknak ajándékozta, s nem is csupán saját katonáinak, hanem más mindenféleképpen is: „Ha nekem van — mondta —, akinek csak kell, jöjjön hozzám, hogy adjak neki, de ha az enyém elfogy, attól ragadom el, kiről tudom, hogy van neki.” Az oroszokat mondhatatlanul kedvelte s számos szokásukat átvette, például az asztalról evést, a hajvágást, a kendőviselést a nyaka körül, a puncsivást, a zsíros ételeket, a kártyázást stb. Csak azt nem akarta átvenni tőlük, hogy asszonyát inaga mellé ültesse az asztalhoz, hanem annak sógorasszonyaival vizet kellett öntöznie a vendégek kezére, hogy mosakodjanak, étkeket előhordania, fõlszolgálnia és tányérokat váltania. S minthogy az orosz sereg is igen tetszett neki, azért néhány kozákokat állított ki õ is, kopjával s kardokkal, éppen mintha oroszok lennének, gyalogosait pedig naponta gyakorlatoztatta reggel, este. Az orosz verhetetlenségben olyannyira bizonyos volt, hogy sehogy sem hihette, hogy a franciák Moszkváig juthattak, és senkinek sem volt szabad azt említenie õltte, míg azok vissza nem vonultak. Midõn 1812-ben úgy hírlert, hogy a bukaresti béke értelmében a szerbek leteszik a fegyvert a török elõtt, õ azt beszélte, hogy legényeivel Havasalföldön át elmegy Oroszországba. Az oroszok igen jól ismerték ezt a vonalmát, miként a bátorságát is, és õk is kedvelték õt s tisztelték; Markov generális neki ajándékozta Pelivan pasa kifordított-befordított bíborköntösét, amely egyik felõl piros, másik felõl kék volt, földíszítve ezüst- s aranyozott lemezekkel s pillangókkal.

Veljko kétszer nõsült, vagy pontosabban szólva két felesége volt. Elsõ feleségével elõbb igen szépen élt, majd utóbb összezõrdültek, amiért az nem akarta kiszolgálni a legényeket, ha telente magával hozta õket a harcból. Mikor az asszony egy ízben dühösen kijelentette, hogy nem szolgálja ki a hajdukjait, Veljko így szólt: „Ezek az én testvéreim, akikkel hírt és becsületet szereztem, s mindent, amivel bírok; azért te szolgálni tartozol õket s megbecsülni, akár engem; ha azt meg nem teszed, én elűzlek téged, s más asszonyt veszek magamhoz.” Ő erre azt mondta: „Míg él Kara-Đordije s bátyám, Stanoje Glavaš, el nem űzöl engem.” Ezt már õ sem hagyta annyiban: „Az anyád keservét Glavašsal együtt! Kara-Đordije meg ítéljen s parancsoljon tulajdon feleségének; te pedig meglásd, meg merem-e azt tenni vagy sem.” Utána, 1809-ben, mikor a török megszállta a Moravát, ez a felesége Jagodinából Belgrádba költözött, s ott maradt azután is, hogy Veljko Porečba menekült. Porečban Veljko lelt egy igen takaros leányt, Stana nevût, aki Krajnából, Sikole faluból csatlakozott a zsoldosokhoz, akik kifosztották. Sikolét s

még néhány krajjinai falut, és Porečba jött panaszt tenni Milenkónak s más főembereknek, hogy adják vissza kelengyéjét s ruháit; ezt a leányt Veljko legelőbb Stojan Abraš krajjinai főszolgabíró házában látta, s nyomban megkedvelve őt, elcsábította palotájába, mintha felesége kívánna szólni vele, s többé nem eresztette el magától, hanem városi ruhákba öltöztette, s mint feleségével kezdett élni vele. Amint feleségének Belgrádban fülébe jutott, hogy már úgyszólván megnősült, fölkerekedett, hogy elmenjen hozzá Porečba, ám Veljko azonnal üzent neki, hogy a Dunába vetteti, ha oda merészel jönni. S miután azon az őszön találkozott és megbékélt Kara-Đorđijéval, adott a püspöknek ezer garast, s ugyanannyit Kara-Đorđije írnokainak is, és engedélyt kapott, hogy elvegye Stanát; így másodízben is megházasodott, s az első feleségének házat ajándékozott s még bizonyos telkeket is Jagodinában, és az aszszony utána ott élt. Ámde ő, akár sok más híres vitéz is, inkább kedvelvén a női nemet, mint feleségét, Stanához sem maradt hűséges; olyannyira, hogy nemcsak másokkal csalta meg, hanem első feleségéhez is, kit egyszer már elbocsátott, újból vissza-visszatért, s 1812-ben az gyermekeket is szült tőle. Másik asszonyával nem volt gyermeke egy sem, az elsővel viszont emezen kívül, aki 1812-ben született, még első éveikben volt egy fia, Raka (Radovan vagy Radojica), akiben, ha isten élteti, Veljkónak igaz mása születhetik újjá. Veljko rokonságából Szerbiában még két édestestvére akad: Milutin és Milojko. Milutin Homoljban kenéz, Milojko Pekben. Igaz, arca egyikük sem igen hasonlatos Veljkóhoz, de hősiességükkel mindketten bizonyítják kilétüket.

Érdemes még egynéhány szót szólni Stanáról. Veljko, mint mondtuk, családjá egyéb tagjaival s más negotiniakkal még idejekorán Porečba küldte őt; ám miután első ízben szétverte a törököt Bukovčában röstelleni kezdte, hogy Porečban rejtegeti feleségét; azért érte küldetett, s azt Milutin feleségével egyetemben ismét Negotinba hozták. Mikor a szerbek Negotinba menekültek, Milutin a legényekkel magával vitte Stanát és saját feleségét is, ki másállapotos volt, és Negotinban az ágyú- és bombardadörgéstől elvetélt. Bujdosásukban Pancsova alatt találkozott Stana Marijával (Veljko első feleségével), s Marija mondta Stanának: „Mivé lett az uram te szajha? Te emésztetted el az uramat!” Stana erre azt válaszolta: „Eredj, néném, isten hírével! Ne tetézd te is kínjaimat; hisz elegendő az én kínom s bánatom. Míg élt, enyém is volt, s tiéd is, most meg egyikünké se már.” Stanát utóbb Bánátban megkérte egy gazdag kereskedő, de ő nem akart hozzája menni: „Én, mondta, hősnék voltam felesége, s ha még egyszer férjhez megyek, ismét hősnék adom kezemet.” S valóban megtartotta szavát: *Jorgac* arnauta kapitányhoz ment feleségül, aki 1821-ben a Havasalföldön bizonyosságát adta, hogy méltó volt Veljko hajduk feleségének férjévé lenni.